

บทที่ 2

แนวคิดและทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่องการจัดการทรัพยากรน้ำ กรณีศึกษาบ้านปางไคร้ อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ ครั้งนี้ เพื่อความชัดเจน และสามารถดำเนินการได้อย่างถูกต้อง จึงได้รวบรวมแนวคิด ทฤษฎี ทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องไว้ ดังนี้

1. แนวคิดเรื่องการจัดการทรัพยากรน้ำ
2. แนวคิดเรื่องนิเวศวิทยาของมนุษย์
3. แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน
4. แนวคิดเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน
5. แนวคิดเรื่องนิเวศวิทยาการเมือง
6. แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วม

2.1 แนวคิดเรื่องการจัดการทรัพยากรน้ำ

การจัดการทรัพยากรน้ำจะพิจารณาถึงความเหมาะสมของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งค่าตอบแทนทางเศรษฐกิจ เพื่อกำหนดแผนการใช้ทรัพยากรน้ำ ให้เป็นไปอย่างเหมาะสมกับศักยภาพของทรัพยากรน้ำเป็นแนวทางการใช้ทรัพยากรน้ำอย่างมีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผลสูงสุด

สำหรับประเทศไทยซึ่งมีชุมชนตั้งถิ่นฐานและอาศัยทำกินอยู่จำนวนมาก ดังนั้นวัตถุประสงค์ในการจัดการทรัพยากรน้ำ ควรจะได้ครอบคลุม องค์ประกอบที่เกี่ยวข้อง กล่าวคือ เพื่อดำเนินการจัดการทรัพยากรน้ำ ให้สามารถเอื้ออำนวยผลผลิตของน้ำได้อย่างยั่งยืน โดยให้มีปริมาณน้ำที่พอเพียง มีคุณภาพที่ดี และการใช้ทรัพยากรอื่นควบคู่ไปกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ต้นน้ำลำธาร ให้สามารถยังชีพอยู่ได้อย่างพอเพียงบนพื้นฐานของการอนุรักษ์ดินและน้ำ และการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม

ประโยชน์ของน้ำ

น้ำเป็นแหล่งกำเนิดชีวิตของสัตว์และพืชคนเรามีชีวิตอยู่โดยขาดน้ำได้ไม่เกิน 3 วัน และน้ำยังมีความจำเป็นทั้งในภาคเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนาประเทศ ประโยชน์ของน้ำ ได้แก่

-น้ำเป็นสิ่งที่เราใช้สำหรับการดื่มกิน การประกอบอาหาร ชำระร่างกาย

-น้ำมีความจำเป็นสำหรับการเพาะปลูกเลี้ยงสัตว์ แหล่งน้ำเป็นที่อยู่อาศัยของปลาและสัตว์น้ำอื่นๆ ซึ่งคนเราใช้เป็นอาหาร

-ในอุตสาหกรรม ต้องใช้น้ำในขบวนการผลิตใช้ล้างของเสียหล่อเครื่องจักรและระบายความร้อน

ในแนวคิดในการจัดการทรัพยากรประกอบด้วยสิ่งสำคัญ 4 อย่างคือ

1. การจัดการทรัพยากรให้มีประสิทธิภาพ หมายถึง การจัดการให้มากขึ้น หรือมีประสิทธิภาพ ไม่ได้แปลว่าไม่ใช้แต่ใช้มากที่สุด เสียแรงหรือต้นทุนน้อยที่สุด อันนี้คือหัวใจของการจัดการทรัพยากร ตัวอย่างคือ การกระจายน้ำด้วยระบบเหมืองฝายมันมิใช่เพียงการกั้นน้ำ หรือยกระดับน้ำแล้วปล่อยให้ไหลไปตามเหมืองสู่ท้องน้ำ แต่ถ้าวิเคราะห์ให้ละเอียดพบว่า มีความคิดความเข้าใจในการที่จะทำให้น้ำกระจายไปดินที่กว้างที่สุดที่จะเป็นไปได้โดยธรรมชาติ

2. ให้ทุกคนได้ใช้มากที่สุด ถ้าหากการจัดการทรัพยากรทำให้เพียงไม่กี่คน แต่คนส่วนใหญ่ไม่ได้ใช้ นั่นไม่ใช่การจัดการทรัพยากรที่เป็นเป้าหมายของการจัดการด้วยภูมิปัญญา เหตุผลที่จะทำให้นักจำนวนมากได้ใช้ทรัพยากรร่วมกันมีหลายอย่าง เพราะวิธีการผลิตในสมัยโบราณเป็นมาอย่างนี้ หรือเป็นเพราะว่าคนสมัยก่อนนี้มีความแตกต่างกันในฐานะเศรษฐกิจไม่มากนัก ทุกคนมีสิทธิในการจัดการทรัพยากรในเขตต่างๆ กล่าวคือทุกคนได้ใช้ทรัพยากรร่วมกัน

3. มีการใช้อย่างยั่งยืน การจัดการทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพหรือทุกคนมีโอกาสใช้ แต่ถ้าใช้แล้วหมดไป โดยทิ้งออกงายขึ้นมาใหม่ ก็ไม่ใช่หัวใจของการจัดการทรัพยากรเพราะเป้าหมายที่สำคัญ อันหนึ่งคือการสามารถใช้ได้อย่างยั่งยืน

4. เปิดโอกาสให้คนส่วนใหญ่ได้เข้าไปใช้ทรัพยากร (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2539)

ในการบรรยายพิเศษ ในเรื่อง การบริหารจัดการน้ำของประเทศไทย ได้ให้ความหมายคำว่า “การจัดการน้ำ” จะมีความหมายครอบคลุมกว้างมาก ทุกกิจกรรม หลายๆ กิจกรรมรวมอยู่ ไม่เฉพาะการส่งน้ำ หรือการแจกจ่าย แต่เป็นการดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่างรวมกันอย่างเป็นระบบสัมพันธ์กันเพื่อที่จะแก้ไขปัญหาเรื่องน้ำ ปัญหาการขาดแคลนน้ำ ปัญหาน้ำท่วม และปัญหาน้ำเสีย การบริหารจัดการน้ำได้ดี จะต้องบริหารจัดการทรัพยากรน้ำให้สอดคล้องกับทรัพยากรอื่นที่เกี่ยวข้องในกลุ่มน้ำนั้นด้วย นับตั้งแต่ทรัพยากรดินและรวมไปถึงทรัพยากรมนุษย์ การบริหารจัดการน้ำถ้าไม่เอาคนในกลุ่มน้ำเข้ามาเกี่ยวข้องคงไม่สำเร็จ คนที่เข้ามามีบทบาทในการรับรู้เรื่องการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการใช้น้ำของเขามีสิทธิอย่างไร เป็นเรื่องสำคัญ

นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรน้ำ ว่าการจัดการทรัพยากรน้ำจะต้องมี 5 กิจกรรมด้วยกัน ได้แก่

1. การพัฒนาแหล่งน้ำหรือการจัดหาน้ำ มุ่งถึงการจัดหาน้ำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ด้านต่างๆ ตามศักยภาพของทรัพยากรน้ำ วางแผนการใช้น้ำอย่างมีระบบเพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด มีใช้อย่างยั่งยืน
2. งานจัดสรรน้ำและใช้น้ำอย่างมีประสิทธิภาพในแต่ละลุ่มน้ำ จำเป็นที่จะต้องมีการบริหารจัดการ งานจัดสรรและใช้ทรัพยากรน้ำอย่างมีประสิทธิภาพ
3. การอนุรักษ์แหล่งน้ำ ในลุ่มน้ำ ลุ่มน้ำประกอบด้วยพื้นที่ที่หนึ่ง เรียกว่า ต้นน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำ พื้นที่ต้นน้ำต้องอนุรักษ์ด้วยระบบป่า ในแหล่งน้ำธรรมชาติบางแหล่งต้นเงิน มีวัชพืช สิ่งเหล่านี้เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาน้ำให้มีคุณภาพ
4. การแก้ไขปัญหาทั่วๆไป เป็นกิจกรรมสำคัญ เพราะธรรมชาติประเทศไทยเราตั้งอยู่ในเขตฝนตกมากในช่วงเดือนสิงหาคม – ตุลาคม ในภาคเหนือ
5. การควบคุมคุณภาพน้ำ ซึ่งขณะนี้ปัญหาสำคัญของประเทศ ทั้งในชุมชนเล็ก ชุมชนใหญ่ รวมถึงพื้นที่เกษตรกรรม ประสบปัญหาเรื่องน้ำเสีย (ปราโมทย์ ไม้กล้าด, 2541)

แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรน้ำ

จากการศึกษาของศูนย์สารสนเทศการเกษตรและสหกรณ์(2536)เกี่ยวกับปัญหาการใช้ทรัพยากรในภาคเหนือพบว่า สภาพทรัพยากรน้ำในภาคเหนือพบว่า โดยทั่วไปนั้นเริ่มที่จะเป็นปัญหาเพิ่มขึ้นตลอดเวลา ส่วนใหญ่เกิดจากทรัพยากรธรรมชาติชนิดอื่น นอกจากนี้ ยังเนื่องมาจากการกระทำของมนุษย์ทำให้เกิดแยกเป็นประเด็นต่างๆได้ ดังนี้

1. การเสื่อมโทรมของคุณภาพน้ำ เนื่องจากคุณสมบัติทางกายภาพ ทางเคมี และทางชีวภาพเปลี่ยนแปลงไป ทำให้เกิดปัญหาต่อการใช้น้ำเพื่อการอุปโภค-บริโภค ตลอดจนการทำการเกษตร
2. การขาดแคลนน้ำในฤดูแล้ง บางช่วงของลำน้ำ หรือแม่น้ำต้นเงินมาก ไม่สามารถนำน้ำไปใช้ประโยชน์ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อการเกษตร ซึ่งเป็นอาชีพหลักของประชาชนภาคเหนือ
3. การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำอย่างไม่เหมาะสม และขาดประสิทธิภาพ
4. ความขัดแย้งระหว่างการพัฒนากับการใช้ประโยชน์จากน้ำ เช่น ในกรณีการพัฒนาอุตสาหกรรมขัดแย้งกับการพัฒนาแหล่งน้ำ ทำให้การพัฒนาทรัพยากรน้ำขาดทิศทางการเข้ามาของบริษัทยักษ์ใหญ่ เข้ามาทำไร่ดอกร่มไม้เป็นพื้นที่บริเวณกว้างทำให้มีการแย่งชิงน้ำเพื่อการทำการเกษตรเป็นอย่างมาก

ภาวะการขาดแคลนน้ำ เป็นปัญหาที่สำคัญในปัจจุบัน มีผลกระทบต่อการค้าทางชีวิต และเป็นปัญหาสำคัญสืบเนื่องกันมานาน(วินัย,2535:137-139) สาเหตุที่สำคัญได้แก่

1. ปริมาณน้ำฝนมีน้อยในช่วงหลายปี ที่ผ่านมาจะสังเกตได้โดยง่ายว่าน้ำในอ่างเก็บน้ำ เขื่อน จะมีปริมาณเท่าไร หรือแม้แต่ในบริเวณต้นน้ำลำธารก็มีปริมาณน้อยเช่นกัน
2. การเพิ่มปริมาณของการใช้น้ำ การใช้น้ำเพื่อการเกษตรและอุตสาหกรรมได้เพิ่มมากขึ้น จนถึงขั้นที่ปริมาณน้ำที่มีอยู่ตามธรรมชาติไม่เพียงพอ
3. การเพิ่มสารพิษในน้ำ น้ำที่มีอยู่ตามแหล่งน้ำต่างๆ ปรากฏว่าในปัจจุบันมีสารพิษปนเปื้อนในปริมาณสูง โดยส่วนหนึ่งเกิดจากสารพิษในกิจกรรมทางการเกษตร
4. การใช้น้ำฟุ่มเฟือย ซึ่งมีกิจกรรมที่ต้องใช้น้ำเพิ่มมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการเกษตร อุตสาหกรรม

ตามสภาพและลักษณะการใช้ทรัพยากรน้ำของภาคเหนือในปัจจุบัน จะเห็นได้ว่าการให้ความสนใจเรื่องการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรน้ำนั้นมีความสำคัญและจำเป็นอย่างมากต่อการที่จะพัฒนาเศรษฐกิจต่อไปในอนาคต เนื่องจากความจำเป็นที่จะต้องใช้ทรัพยากรน้ำ เพื่อกิจกรรมต่างๆ นั้นได้เพิ่มมากขึ้นในขณะที่ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรน้ำ ได้เริ่มเพิ่มสูงขึ้นเรื่อยๆ เป็นเงาตามตัว ถ้าหากถ้าปล่อยไว้ให้สถานการณ์ดำเนินไปตามสภาพเดิมภาคเหนือก็อาจจะต้องประสบปัญหาการขาดแคลนและความเสื่อมโทรมของทรัพยากรน้ำ ซึ่งสิ่งที่ไม่ควรจะให้บังเกิดขึ้นอย่างยิ่ง

สำหรับแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรน้ำนั้น อาจทำได้โดยใช้นโยบายและมาตรการดังต่อไปนี้

1. ควรกำหนดนโยบายและมาตรการในการพัฒนาแหล่งน้ำให้มีทิศทางและเป้าหมายที่ชัดเจน โดยจะต้องพิจารณาถึงข้อจำกัดและความเป็นไปได้ เพื่อไม่ให้เกิดความขัดแย้งต่อการที่จะทำการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติชนิดอื่นหรือเกิดความชะงักงันในระหว่างดำเนินการ
2. ควรมีการกำหนดมาตรการเพื่อให้มีการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติชนิดอื่นๆ เช่น ป่าไม้ ที่ดิน เพื่อช่วยสนับสนุนให้การพัฒนาทรัพยากรน้ำเป็นไปอย่างได้ผล
3. ควรออกกฎหมายและกฎเกณฑ์เพื่อควบคุมและการใช้ทรัพยากรน้ำ เพื่อให้การใช้น้ำเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ และป้องกันไม่ให้เกิดมลภาวะต่อแหล่งน้ำธรรมชาติและสภาพแวดล้อม
4. การกำหนดนโยบายและมาตรการในการพัฒนาแหล่งน้ำควรจะทำให้มีความสอดคล้องกับการพัฒนาประเทศในสาขาการผลิตอื่นๆ เช่น จะต้องสอดคล้องกับการพัฒนาเพื่อผลผลิตเพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร
5. ควรทำการสำรวจ ศึกษา เกี่ยวกับทรัพยากรน้ำของภาคเหนือ เพื่อหาข้อมูลและวิเคราะห์ถึงความเหมาะสม และความเป็นไปได้ในการที่จะทำการพัฒนาทรัพยากรน้ำเพื่อใช้ในกิจกรรมต่างๆ อย่างมีประสิทธิภาพและให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนามากที่สุด

ข้อเสนอแนะต่อการจัดการน้ำจากมุมมองขององค์กรประชาชน

จากการจัดการประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง “แนวทางการจัดการน้ำโดยองค์กรชุมชนในจังหวัดเชียงราย” ณ.จังหวัดเชียงราย เมื่อวันที่ 7-8 ตุลาคม 2543 ในเรื่องปัญหาเกี่ยวกับเรื่องการจัดการน้ำในระดับลุ่มน้ำ โดยได้ข้อสรุป ดังนี้

1. การจัดการทรัพยากรน้ำควรจะเป็นบทบาทและหน้าที่ขององค์กรชาวบ้านในระดับลุ่มน้ำซึ่งได้ดำเนินการจัดการน้ำอยู่แล้ว เพียงแต่ถูกรัฐเข้ามาแทรกแซงระบบชลประทานของชาวบ้าน โดยนำเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาแทนระบบชลประทานพื้นบ้าน พร้อมทั้งได้แย่งยึดอำนาจในการจัดการน้ำในระบบชลประทานไปจากชาวบ้าน

2. การพัฒนาใด ๆ ควรจะเริ่มต้นจากการวางแผนจากแนวคิดและความต้องการของผู้ใช้น้ำในลุ่มน้ำโดยรัฐมีหน้าที่เป็นเพียงผู้สนับสนุนในด้านงบประมาณ ความรู้และบุคลากร เพื่อให้เกิดความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ แต่ไม่ใช่การที่รัฐทำโครงการแทนชาวบ้าน โดยไม่คำนึงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชน

3. รัฐจะต้องรับผิดชอบต่อค่าเสียหายที่เกิดขึ้นจากการที่รัฐเข้ามาแทรกแซงระบบชลประทานพื้นบ้านและทำความเสียหายแก่ระบบเหมืองฝายตลิ่ง พนังกั้นน้ำ รวมถึงพืชผลและทรัพย์สินของชาวบ้าน

4. ชาวบ้านต้องรวมตัวกัน เพื่อจัดตั้งสมาคมผู้ใช้น้ำ เพื่อการจัดการน้ำในลุ่มน้ำของตนเอง เพื่อประสานงานแก้ไขปัญหาภายในกลุ่มผู้ใช้น้ำจากลุ่มน้ำเดียวกัน และผู้ใช้น้ำต่างลุ่มน้ำ แต่รัฐควรออกกฎหมายให้การรับรองสิทธิและกฎหมายในการจัดการน้ำขององค์กรชาวบ้าน เพื่อให้ท้องถิ่นสามารถจัดการปัญหาของตนได้อย่างมีประสิทธิภาพ และป้องกันไม่ให้กลุ่มผลประโยชน์ภายนอกเข้ามาดักดวงผลประโยชน์จากทรัพยากรน้ำที่ชาวบ้านดูแลอยู่

5. ชาวบ้านไม่เห็นด้วยกับการออก พ.ร.บ.น้ำ หรือนโยบายการเก็บค่าคืนทุนระบบชลประทาน แต่เห็นด้วยกับการจัดตั้งองค์กรในระดับลุ่มน้ำ เพื่อบริหารจัดการทุนกันเองในเรื่องค่าใช้จ่ายสำหรับก่อสร้างหรือซ่อมบำรุงระบบชลประทาน

2.2 แนวคิดเรื่องนิเวศวิทยาของมนุษย์

ในการดำรงชีวิตของมนุษย์ มีความจำเป็นที่ต้องพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพราะมนุษย์ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ ต้องมีการปรับตัวให้มีความสอดคล้องในการดำรงอยู่ ซึ่งจะทำให้เกิดลักษณะของพฤติกรรมระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อม จะออกมาในแนวคิดของ นิเวศวิทยาของมนุษย์

นิเวศวิทยามนุษย์ เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม เพื่อบอกให้รู้ถึงรากเหง้า ถิ่นกำเนิด ความหลากหลายในวัฒนธรรมของมนุษย์ที่เป็นส่วนหนึ่งที่เป็นตัวกำหนด และเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศได้ ความซับซ้อนของระบบนิเวศวิทยาจะส่งผลกระทบต่อซึ่งกันและกัน และระบบความซับซ้อนนี้เองจะเป็นขอบข่าย ที่สามารถจะนำไปสู่การศึกษาและคาดการณ์พฤติกรรมของมนุษย์ที่จะเกิดขึ้น

คำนิยามนิเวศวิทยามนุษย์ไว้ว่า เป็นการศึกษาแนวทางการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ เพื่อความอยู่รอดในพื้นที่หนึ่ง ๆ และมนุษย์มีการพัฒนาที่เหนือธรรมชาติอยู่เสมอ มนุษย์ไม่ยอมอยู่ใต้อำนาจของธรรมชาติ โดยมีวิวัฒนาการใช้เทคโนโลยีใหม่ ๆ เป็นเครื่องมือในการต่อสู้กับสภาพแวดล้อม ตลอดจนมีสถาบันตามลักษณะวัฒนธรรม และการอยู่อาศัยเป็นสังคม ประชาชนแนวคิดตะวันออกเกี่ยวกับการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ

ปรัชญาแนวคิดตะวันออกเกี่ยวกับการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์และชาตินั้นพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต, 2540) ได้อธิบาย ไว้ว่า การพัฒนาที่ยึดถือการทำอุตสาหกรรมเป็นเครื่องชี้วัด ได้อาศัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นฐาน เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์จากทรัพยากรที่มีในโลก เกิดความหลงผิดว่าทรัพยากรธรรมชาติมีไว้เพียงตอบสนองความต้องการของมนุษย์เท่านั้น มนุษย์จึงเกิดความต้องการที่จะเอาชนะธรรมชาติ คุณค่าของธรรมชาติจึงถูกลดคุณค่า ทำให้การพัฒนาที่ผ่านมาส่งผลกระทบต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ในการประชุมระดับโลก จึงเกิดความตื่นตัวที่จะทำให้เกิดกระแสการพัฒนา ซึ่งสามารถจำแนกเป็นสองกระแสใหญ่ๆ คือ กระแสด้านสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา และกระแสการพัฒนาเชิงวัฒนธรรม คือให้ถือว่าคุณค่าของมนุษย์และวัฒนธรรมเป็นหลักสำคัญของการพัฒนาแทนการเน้นวิทยาศาสตร์หรือความเจริญทางวัตถุ การพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นมีเงื่อนไขให้เอาสิ่งแวดล้อมมากำกับทิศทางการเจริญ คือเอาสิ่งแวดล้อมหรือนิเวศวิทยาเป็นตัวควบคุมการพัฒนา มนุษย์เองมีส่วนที่สุดที่จะทำให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน เนื่องจากมนุษย์มีกิเลสที่เป็นสิ่งกีดขวางทำให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ได้แก่

1. ตัณหา ความอยากได้ อยากบำรุงบำเรอตัวเองให้มีความสุขสบาย พรั่งพร้อมด้วยวัตถุมากมายสมบูรณ์ หรือความอยากได้ผลประโยชน์
2. มานะ ความต้องการยิ่งใหญ่ อยากมีอำนาจครอบงำผู้อื่นตั้งแต่ระดับบุคคล ถึงระดับสังคมชาติ หรือความใฝ่อำนาจ
3. ทิฎฐิ ความยึดมั่นคลั่งไคล้ในค่านิยม แนวความคิด ศาสนา ลัทธิ อุดมการณ์ต่างๆ เป็นสิ่งที่แก้ได้ยากกว่าตัณหา มานะ ต้องแก้ไขรากฐานความคิด หรือภูมิปัญญา

ระบบความสัมพันธ์ที่ถูกต้องของมนุษย์ที่พัฒนาแล้วคือการยอมรับความจริงมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งเป็นส่วนร่วมอยู่ในระบบการดำรงอยู่และความสัมพันธ์กับธรรมชาติ มนุษย์พึงพัฒนาตนให้มีความสามารถยิ่งขึ้นในการที่จะช่วยให้มนุษย์และสิ่งอื่นทั้งหลายที่เป็นส่วนร่วมในธรรมชาติเอื้ออำนวยประโยชน์เกื้อกูลกัน มีการเบียดเบียนกันน้อยลง

ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าไม้และป่าต้นน้ำลำธารนั้นมิได้เป็นปัญหาเฉพาะทางด้านชีวภาพเท่านั้น แต่เป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องถึงปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และสถานการณ์ต่าง ๆ ในอดีตมักแก้ปัญหาเฉพาะด้านชีวภาพ โดยมองข้ามประเด็นทางสังคมและวัฒนธรรม จึงไม่ประสบผลสำเร็จตามสมควรดังนั้น ในการแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจำต้องทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศทางธรรมชาติกับระบบสังคมมนุษย์ เพราะทั้งสองระบบนี้มีความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศทางธรรมชาติกับระบบสังคมมนุษย์ เพราะทั้งสองระบบนี้มีความสัมพันธ์กันในรูปแบบการแลกเปลี่ยนวัตถุ ข่าวนสาร กันตลอดเวลาที่อยู่ในสังคม

มนัส สุวรรณ(2539) กล่าวว่า ระบบนิเวศทุกระบบย่อมมีขีดจำกัดของธรรมชาติอยู่ถ้ามนุษย์ทำกิจกรรมใดเกินขอบเขตของธรรมชาติที่จะรับได้แล้ว ย่อมเกิดผลเสียต่อมนุษย์ เช่น การเปลี่ยนแปลงสภาพป่าให้เป็นพื้นที่เพาะปลูกทำกิจกรรมการเกษตร เมื่อมีลักษณะดินเหมาะสมแก่การเพาะปลูกถูกเปลี่ยนแปลงไปใช้ประโยชน์ทำการเพาะปลูกจนหมดสิ้นและการกระทำในลักษณะดังกล่าวเป็นไปอย่างต่อเนื่องแล้ว จะเป็นการสร้างความเสียหายต่อธรรมชาติและเกิดผลเสียส่งผลกระทบต่อมนุษย์ เช่น การพังทลายของดินเกิดมลภาวะ อากาศเป็นพิษ สิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลง ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล เกิดความแห้งแล้ง เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่าในสถานการณ์ปัจจุบัน การที่จำนวนประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ตลอดจนการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ที่ต้องอาศัยทรัพยากรธรรมชาติอันเป็นปัจจัยพื้นฐานมากขึ้น ทำให้เกิดปัญหาการขาดแคลนและความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ เกิดความไม่สมดุลทางธรรมชาติ แต่ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมนั้นมิได้ก่อให้เกิดปัญหาทุกประเด็นไป มีหลายกรณีและหลายพื้นที่ที่มนุษย์สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างกลมกลืนกับธรรมชาติ กล่าวคือมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมมีส่วนเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ทำให้เกิดความมั่นคงและความสมดุลของระบบนิเวศ

ประเวศ วะสี (2538) กล่าวว่า การที่มนุษย์เกิดจากธรรมชาติ และเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ แต่มนุษย์ก็แยกตัวหรือทำตัวเหนือธรรมชาติ อันมีสาเหตุมาจากสมองของมนุษย์ที่มีโครงสร้างที่มีการพัฒนา มีความคิด มีความต้องการที่ไม่สิ้นสุด อีกทั้งต้องการที่จะอยู่เหนือธรรมชาติในทุกรูปแบบ เกิดการทำลายธรรมชาติโดยมนุษย์ซึ่งจะกลายเป็นวิธีการทำลายมนุษย์เองในที่สุด แต่ความเป็นมนุษย์ยังมีอีกมิติหนึ่งที่ซ่อนเร้นอยู่ในศักยภาพอันยิ่งใหญ่ ซึ่งคนทุกคนควร

พัฒนาศักยภาพนี้ โดยการขยายจิตใจให้ใหญ่ที่จะไปเชื่อมโยงกับธรรมชาติ เกิดการพัฒนาทางจิตวิญญาณ บรรลุอิสระ

2.3 แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

ตามพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2485 ได้ให้ความหมายไว้ดังต่อไปนี้ "วัฒนธรรม" หมายถึง ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบ ความกลมเกลียว ก้าวหน้าของชาติและศีลธรรมอันดีงามของประชาชน (เป็นการชี้ชวน เชิญชวน วิวอนให้ประชาชน ร่วมกัน ทำให้เกิดความเจริญงอกงาม ให้มีความดีงามขึ้น ไม่ใช่เพียงแต่รับมรดกกันมา แต่จะต้องรักษาของเดิมที่ดี แก้ไขตัดแปลงของเดิมที่ควรแก้ หรือตัดแปลงวางมาตรฐานความดีความงามขึ้นใหม่ แล้วส่งเสริมให้เป็น ลักษณะที่ดีประจำชาติสืบต่อไปจนถึงอนุชนรุ่นหลัง

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2535) ได้ให้ความหมายของ วัฒนธรรม หมายถึง ความเจริญงอกงาม ซึ่งเป็นผลจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ จำแนกออกเป็น 3 ด้าน คือ จิตใจ สังคม และวัตถุ มีการสั่งสมและสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง จากสังคมหนึ่งไปสู่อีกสังคมหนึ่ง จนกลายเป็นแบบแผนที่สามารถ เรียนรู้และก่อให้เกิดพฤติกรรมและผลิตผล ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม อันควรค่าแก่การวิจัย อนุรักษ์ ฟื้นฟู ถ่ายทอด เสริมสร้างเอตทัคคะ และแลกเปลี่ยน เพื่อสร้างคุณภาพแห่งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ สังคม และธรรมชาติ ซึ่งจะช่วยให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอย่างมีความสุข สันติสุข และอิสรภาพ อันเป็นพื้นฐานแห่งอารยธรรมของมนุษยชาติ

สุพัตรา สุภาพ (2528) ได้ให้ความหมายของ วัฒนธรรม มีความหมายครอบคลุมถึง ทุกสิ่งทุกอย่างอันเป็นแบบแผนในความคิด และการกระทำที่แสดงออกถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคมของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือสังคมใดสังคมหนึ่ง มนุษย์ได้คิดสร้างระเบียบกฎเกณฑ์วิธีการในการปฏิบัติ การจัดระเบียบตลอดจนความเชื่อ ความนิยม ความรู้ และเทคโนโลยีต่าง ๆ ในการควบคุม และใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ

วีระ บำรุงรักษ์ (2525) ได้ให้ความหมายของ วัฒนธรรม คือ ส่วนประกอบที่ สลับซับซ้อนทั้งหมดของลักษณะอันชัดเจนของจิตวิญญาณ วัตถุ สติปัญญาและอารมณ์ ซึ่งประกอบกันขึ้นเป็นสังคมหรือหมู่คณะ วัฒนธรรมมิได้หมายถึงเฉพาะเพียงศิลปะและวรรณกรรมเท่านั้น แต่หมายถึงฐานนิยมต่าง ๆ ของชีวิต สิทธิพื้นฐานต่าง ๆ ของมนุษย์ ระบบค่านิยม ขนบธรรมเนียม ประเพณีและความเชื่อ

สาโรช บัวศรี (2531) ได้ให้ความหมายของ วัฒนธรรม หมายถึง ความดี ความงาม และความเจริญในชีวิตมนุษย์ ซึ่งปรากฏในรูปธรรมต่าง ๆ และได้ตกทอดมาถึงเราในปัจจุบัน หรือว่าที่เราได้ปรับปรุงและสร้างสรรค์ขึ้นในสมัยของเราเอง วัฒนธรรม เป็นวิถีการดำเนินชีวิตของสังคม เป็นแบบแผนการประพฤติปฏิบัติและการแสดงออกซึ่ง ความรู้สึกนึกคิดในสถานการณ์ต่าง ๆ ที่สมาชิกในสังคมเดียวกันสามารถเข้าใจและซาบซึ้งร่วมกัน ดังนั้น วัฒนธรรมไทยคือ วิถีชีวิตที่คนไทยได้สั่งสม เลือกรร ปรับปรุง แก้ไข จนถือกันว่าเป็นสิ่งดีงามเหมาะสม กับสภาพแวดล้อม และได้ใช้เป็นเครื่องมือหรือเป็นแนวทางในการป้องกันและแก้ไขปัญหาในสังคม

ระบบคุณค่า

ความเชื่อในกฎเกณฑ์ประเพณีเป็นระเบียบทางสังคมของชุมชนดั้งเดิมความเชื่อนี้เป็นรากฐานระบบคุณค่าต่าง ๆ ความกตัญญูรู้คุณต่อ พ่อแม่ ปู่ย่าตายาย ความเมตตาเอื้ออาทรต่อผู้อื่น ความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติรอบตัวและในสากลจักรวาล

ความเชื่อ " ผี " หรือ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติเป็นที่มาของการดำเนินชีวิตทั้งของส่วนบุคคลและของชุมชนโดยรวม การเคารพในผีปู่ตาหรือผีปู่ย่าซึ่งเป็นผีประจำหมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านมีความเป็นหนึ่งเดียวกัน เป็นลูกหลานของปู่ตาเดียวกัน รักษาป่าที่มีบ้านเล็ก ๆ สำหรับผีปลูกอยู่ติดหมู่บ้าน ผีป่าทำให้คนตัดไม้ด้วยความเคารพ ขออนุญาต เลือกตัดต้นไม้แก่และปลูกทดแทนไม้ที่สิ่งสกปรกลงแม่น้ำด้วยความเคารพในแม่คงคา กินข้าวด้วยความเคารพในแม่โพสพ คนโบราณกินข้าวเสร็จจะไหว้ข้าวหรือสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนคนจะเดินทางไกล หรือกลับจากการเดินทาง สมาชิกใหม่ในชุมชน คนป่วยหรือกำลังฟื้นไข้ คนเหล่านี้จะได้รับพิธีสู่ขวัญ เพื่อให้เป็นสิริมงคล มีความอยู่เย็นเป็นสุข นอกนั้นยังมีพิธีสืบชะตาชีวิตของบุคคลหรือของชุมชน

นอกจากพิธีกรรมกับคนแล้ว ยังมีพิธีกรรมกับสัตว์และธรรมชาติ มีพิธีสู่ขวัญข้าว สู่ขวัญควาย สู่ขวัญเกวียน เป็นการแสดงออกถึงการขอบคุณการขอขมา พิธีดังกล่าวไม่ได้มีความหมายถึงว่าสิ่งเหล่านี้มีจิตมีผีในตัวมันเองแต่เป็นการแสดงออกถึงความสัมพันธ์กับจิตและสิ่งศักดิ์สิทธิ์อันเป็นสากล ในธรรมชาติทั้งหมด ทำให้ผู้คนมีความสัมพันธ์อันดีกับทุกสิ่ง คนขับแท็กซี่ในกรุงเทพฯ ที่มาจากหมู่บ้าน ยังซื้อดอกไม้แล้วแขวนไว้ที่กระจกในรถ ไม่ใช่เพื่อเซ่นไหว้ผีในรถแท็กซี่ แต่เป็นการรำลึกถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสากลจักรวาลรวมถึงที่สิ่งอยู่ในรถคันนั้น

ผู้คนสมัยก่อนมีความสำคัญในข้อจำกัดของตนเอง รู้ว่ามนุษย์มีความอ่อนแอและเปราะบาง หากไม่รักษาความสัมพันธ์อันดีและไม่คงความสมดุลกับธรรมชาติรอบตัวไว้ เขาคงไม่สามารถมีชีวิตได้อย่างเป็นสุขและยืนนานผู้คนทั่วไปจึงไม่มีความอดกล้ำในความสามารถของ

คน ไม่ทำทาสวรรณาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีความอ่อนน้อมถ่อมตน และรักษากฎระเบียบประเพณีอย่างเคร่งครัด

วัฒนธรรมเกิดขึ้นจากการประพุดิปฏิบัติร่วมกัน เป็นแนวเดียวกันอย่างต่อเนื่องของสมาชิกในสังคม มีการสืบทอดเป็นมรดกทางสังคมต่อกันมาจากอดีตหรืออาจเป็นสิ่งประดิษฐ์ กิดค้นสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ หรือ อาจรับเอาสิ่งที่เผยแพร่มาจากสังคมอื่น ทั้งหมดนี้หากสมาชิกยอมรับ และยึดถือเป็นแบบแผนประพุดิ ปฏิบัติร่วมกันก็ย่อมถือว่าเป็นวัฒนธรรมของสังคมนั้น

วัฒนธรรมย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขและกาลเวลา เมื่อมีการประดิษฐ์หรือค้นพบสิ่งใหม่ วิธีใหม่ ที่ใช้แก้ปัญหาและตอบสนองความต้องการของสังคมได้ดีกว่า ย่อมทำให้สมาชิกของสังคมเกิดความนิยม และในที่สุดอาจเลิกใช้วัฒนธรรมเดิม การจะรักษาวัฒนธรรมเดิมไว้จึงต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลง หรือ พัฒนาวัฒนธรรมนั้นให้เหมาะสมมีประสิทธิภาพตามยุคสมัย

วัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชนในสังคมใหญ่ ย่อมมีเนื้อหา รูปแบบ บทบาท และหน้าที่แตกต่างกันไป หากว่า ความแตกต่างนั้นไม่ก่อให้เกิดผลเสียหายต่อสังคมโดยรวมแล้ว ก็สมควรให้กลุ่มชนทั้งหลายมีโอกาส เรียนรู้วัฒนธรรมของกันและกัน สภาพความแตกต่างเช่นนี้เป็นธรรมชาติของวัฒนธรรม

ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

อาจแบ่งได้เป็น 2 สาเหตุ คือ

1. สาเหตุภายนอกสังคมหรือความกดดัน

เนื่องจากในบางกรณี ความกดดันนอกขึ้นภายนอกสังคม จึงไม่ทำให้เกิดความตึงเครียด และความแตกแยกภายในสังคม ความกดดันมีผลกระทบต่อสังคมภายในขอบเขต มักจะทำให้เกิดอิทธิพลขึ้นในบางลักษณะ เช่นการแพร่กระจาย ของแนวความคิดทางการเมืองแบบใหม่ หรือระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ จากภายนอกสังคมเข้ามาในสังคมเป็นต้น

2. สาเหตุภายในสังคมหรือความเครียด

เป็นอีกสาเหตุหนึ่งของการขัดกัน และการเปลี่ยนแปลง เนื่องจากความเครียดเกิดขึ้นสังคมจึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะก่อให้เกิดการแตกทำลาย และความตึงเครียดในสังคม ในหมู่ประชาชน สังคมแต่ละแห่งมีความตึงเครียดภายในแตกต่างกันไป การขัดแย้ง และการเปลี่ยนแปลง ทางสังคมในฐานะที่เป็นเรื่องธรรมดาในโลก สังคมที่มีความแตกต่างกันและมีการขัดแย้งกันเป็นพื้นฐาน การขัดแย้งกับสภาพสังคมที่เป็นอยู่เดิม ย่อมก่อให้เกิดลักษณะสังคมอีกแบบหนึ่ง

ความกดดันและความเครียด เป็นตัวการที่ทำให้เกิดความตึงเครียด ในกระบวนการสังคม ความตึงเครียดไม่จำเป็นต้องนำไปสู่ความขัดแย้ง หรือความเปลี่ยนแปลง ในเมื่ออาจจะสามารถขจัด

ออกไปได้ หรือแก้ไข แต่มีอยู่หลายกรณีด้วยกัน ที่ความตึงเครียดมีมากขึ้น ทำให้เกิดการขัดแย้งซึ่งนำไปสู่การแสดงออกอย่างเปิดเผย ทำให้ประชาชนแตกออกเป็นพวกๆ และขัดแย้งกับอีกฝ่ายหนึ่ง มีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างฉับพลัน และขยายขอบเขตออกไป

จากทฤษฎีของฟ็องพันท์ มณีรัตน์ (2521) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้แก่

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

ปัจจัยทางนิเวศวิทยา

การปรับปรุงวัฒนธรรมต่อสิ่งแวดล้อม เป็นมูลเหตุเบื้องต้นของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม อาจจะแบ่งปัจจัยใหญ่ที่เป็นสาเหตุ ที่ทำให้เกิด การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ได้ดังนี้

1. สิ่งแวดล้อมในทางภูมิศาสตร์

การเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมโดยธรรมชาติ มีผลต่อระบบสังคมทั้งหมด การที่ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่น้อยลง ความอดอยากหรือความแห้งแล้งโดยธรรมชาติ ก่อให้เกิดความกดดันต่อชีวิตของสังคม ความกดดันยังเกิดได้จากความจริงที่ว่า ทรัพยากรธรรมชาติ บางชนิดมีอยู่อย่างจำกัด และมีผลต่ออัตราการนำมาใช้

สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติเป็นแหล่งทรัพยากรสำหรับมนุษย์และสังคม เพื่อให้สามารถดำรงอยู่ต่อไป และทำให้การตอบสนองต่อความต้องการของมนุษย์ บรรลุถึงเป้าหมาย สังคมทุกแห่งได้ทรัพยากรต่างๆ จากธรรมชาติที่แวดล้อม เช่น อาหาร น้ำ แร่ธาตุ เชื้อเพลิงต่างๆ พลังงานจากดวงอาทิตย์ ก็อาจกล่าวได้ว่าเป็นแหล่งทรัพยากรของสังคมมนุษย์ ถ้ามีการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ได้อย่างมีประสิทธิภาพแล้ว การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ก็เป็นไปได้ช้าและไม่สำคัญ เนื่องจากโครงสร้างของสถาบันต่างๆ ไม่ต้องมีการปรับปรุง แก้ไข ในทำนองเดียวกัน การขาดทรัพยากรธรรมชาติ ก็อาจจะเป็นอุปสรรคต่อการเปลี่ยนแปลงในบางด้าน สิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ก็จำกัดขอบเขต ของการเปลี่ยนแปลง ลักษณะภูมิศาสตร์เป็นปัจจัยที่กำหนด สภาพสังคมมนุษย์อย่างแน่นอน ในบางครั้ง เราอาจจะลืม หรือลดความสำคัญ ในการที่เราต้องพึ่งพาสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เนื่องจากความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ผลอย่างอื่นที่ธรรมชาติมีต่อสังคมมนุษย์ เช่นการลดจำนวนน้ำฝนลง ในปีหนึ่งหรือการเปลี่ยนแปลงอุณหภูมิอากาศ เพียงเล็กน้อย ก็ต้องทำให้เราต้องหาทางจัดระเบียบ เพื่อที่จะควบคุมธรรมชาติให้ได้ ความพยายามของมนุษย์ ในการสร้างสถาบันสังคม ก็มักหนีไม่พ้นจากอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ

2. สิ่งแวดล้อมทางด้านประชากร

การเปลี่ยนแปลงจำนวนประชากรมีผลต่อสังคม เนื่องจากสังคมนั้นเกิดจากความสัมพันธ์ หรือการกระทำโต้ตอบกันของประชาชน ขนาดของประชากรเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดความซับซ้อนของสถาบันสังคม ประชากรมีความสำคัญต่อการกำหนดโครงสร้างและหน้าที่ของสังคม ชุมชนที่มีประชากรหนาแน่นเป็นล้านคน ย่อมไม่มีความใกล้ชิดสนิทสนมกันเป็นการส่วนตัว เหมือนกับในหมู่บ้าน ที่มีครอบครัวอาศัยอยู่เพียง 12 ครอบครัว อัตราการเพิ่มหรือลดลงของประชากร ก็มีความสำคัญต่อสถาบันสังคมด้วย ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เกิดปัญหาในการศึกษา บ้านที่อยู่อาศัย การคมนาคม และโครงการนันทนาการ การเพิ่มขึ้นของพลเมืองมากขึ้นทำให้เกิดความกดดันด้านประชากร

2.4 แนวคิดเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน

ประเวศ วะสี (2530) ภูมิปัญญาชาวบ้าน เกิดจากการสะสม การเรียนรู้มาเป็นระยะเวลาชยาวนานมีลักษณะเชื่อมโยงกัน ไปหมดทุกสาขาวิชาไม่แยกเป็นวิชา ๆ แบบที่เราเรียน ฉะนั้นวิชาที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจอาชีพ ความเป็นอยู่ เกี่ยวกับการใช้จ่าย กับการศึกษา วัฒนธรรม มันจะผสมผสานกลมกลืน เชื่อมโยงกันไปหมด

กุลวิตรา ภัทธานนท์ (2531) กล่าวว่าภูมิปัญญาไทย นั้นด้านหนึ่งนอกจากจะเป็นเรื่องของภูมิธรรมแล้ว ยังหมายถึงศักยภาพในการประสานความรู้ใหม่มาใช้ประโยชน์ด้วย ซึ่งเอื้อให้เกิดทางเลือกที่มีลักษณะสากลและลักษณะเฉพาะของเราเอง

สามารถ จันทร์สุรย์ (2533) ให้ความหมายภูมิปัญญาชาวบ้านว่า หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เอง ที่นำมาใช้แก้ปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งแนวกว้างแนวคิดที่ชาวบ้านสามารถคิดเอง ทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตในท้องถิ่น ได้อย่างเหมาะสมกับกาลสมัย

อังกุล สมคะเนย์ (2534) ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง มวลความรู้และมวลประสบการณ์ของชาวบ้านที่ใช้ในการดำเนินชีวิตให้เป็นสุข โดยได้รับการถ่ายทอดสั่งสมกันมาผ่านกระบวนการพัฒนาให้สอดคล้องกับกาลสมัย

ชลธิรา สัตยวัฒน์ (2534) ภูมิปัญญาเป็นผลึกขององค์ความรู้ที่มีกระบวนการสั่งสมสืบทอดกันมาอย่างยาวนาน มีที่มาหลากหลายไร้เอกภพ แต่ก็ได้ผสมผสานกันจนเป็นเหลี่ยมมนี่ที่จรัสแสงคงทน และทำหายตลอดกาลเวลา ความรู้อาจไม่ได้เป็นเอกภพ แต่ภูมิปัญญาจัดว่าเป็นเอกลักษณ์

รัตนะ บัวสนธิ (2535) ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง กระบวนการของบุคคลที่มีต่อตนเองต่อโลกและสิ่งแวดล้อมซึ่งกระบวนการดังกล่าวจะมีรากฐานจากคำสอนทางศาสนา คติจารีต ประเพณี ที่ได้รับการถ่ายทอดสั่งสอนและปฏิบัติสืบเนื่องกันมาปรับปรุงเข้ากับบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปแต่ละสมัย ทั้งนี้โดยมีเป้าหมายเพื่อความสงบสุขของในส่วนที่เป็นชุมชนและปัจเจกบุคคล

ยิ่งยง เทาประเสริฐ (2537) ใช้คำว่าภูมิปัญญาพื้นบ้าน โดยให้ความหมายว่าเป็นองค์ความรู้ความสามารถและประสบการณ์ ที่สั่งสมสืบทอดกันมา อันเป็นความสามารถ และศักยภาพในเชิงแก้ปัญหา การปรับตัว เรียนรู้และสืบทอดไปสู่คนรุ่นใหม่ เพื่อการดำรงอยู่รอดของเผ่าพันธุ์ จึงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติเผ่าพันธุ์หรือเป็นวิถีของชาวบ้าน

เสรี พงศ์พิศ (2542) ได้ให้ความหมาย ภูมิปัญญาไทยว่า หมายถึง องค์ความรู้ในด้านต่างๆ ของการดำรงชีวิตของคนไทยที่เกิดจากการสะสมประสบการณ์ ทั้งทางตรงและทางอ้อม ประกอบกับแนวความคิดวิเคราะห์ในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของตนเอง จนเกิดหลอมรวมเป็นแนวความคิดในการแก้ไขปัญหาของการดำรงชีวิต

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2542) ได้อธิบาย ภูมิปัญญาไทย ว่าเป็นผลของประสบการณ์สั่งสมของคนที่เรียนรู้จากการปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ปฏิสัมพันธ์ในกลุ่มชนเดียวกัน และระหว่างกลุ่มชนหลาย ๆ ชาติพันธุ์ รวมไปถึงโลกทัศน์ที่ต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ ภูมิปัญญาเหล่านี้เคยเอื้ออำนวยให้คนไทยแก้ปัญหาได้ ดำรงอยู่ และสร้างสรรค์อารยธรรมของเราเองได้อย่างมีดุลยภาพกับ สิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะในระดับพื้นฐานหรือระดับชาวบ้าน ภูมิปัญญาในแผ่นดินนี้มีได้เกิดขึ้นเป็นเอกเทศแต่มีส่วนแลกเปลี่ยนเลือกเฟ้น และปรับใช้ ภูมิปัญญาจากอารยธรรมอื่นตลอดมา

สรุปว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นองค์ความรู้ที่ได้รับการสั่งสมถ่ายทอดและพัฒนามาจากประสบการณ์ ความสามารถของชาวบ้านจากอดีตจนถึงปัจจุบัน โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่ในตนเอง กับบริบทของสังคมหรือชุมชนท้องถิ่น ด้านระบบนิเวศน์ ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรบุคคล และทรัพยากรทางวัฒนธรรม ผสมผสานบูรณาการเป็นองค์รวม ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติ และวิถีชาวบ้าน ภูมิปัญญา

ในชีวิตประจำวันของคนเราใช้ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรไปพร้อมๆ กัน กับกิจกรรมอื่นๆ ในชีวิตประจำวัน อันเป็นเงื่อนไขสำคัญ ในการใช้ภูมิปัญญาของชาวบ้านที่ไม่สามารถ

แยกออกจากกันได้ ในการใช้ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากร จะมีหลักในการใช้ในสามเรื่องใหญ่ๆ ด้วยกันคือ

1. ใช้ภูมิปัญญาโดยผ่านตั้งเกณฑ์หรือองค์การที่ชัดเจนตายตัว เช่น บทเรียนจากเหมืองฝายในภาคเหนือบางแห่ง มีการเขียนลงในใบลานตั้งแต่โบราณคล้ายกับการทำสัญญา เขียนไว้อย่างชัดเจนว่าใคร ต้องทำหน้าที่อะไรบ้างในการรักษาเหมืองฝาย ถึงแม้ว่าจะไม่มีการเขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ก็อาจออกมาในรูปของประเพณี กฎ ที่ทำต่อกันมาอย่างไม่มีใครเลียงได้

2. พิธีกรรม ความเชื่อ มารองรับภูมิปัญญา เช่นการเลี้ยงผีขุนน้ำ เป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรม ความเชื่อที่ใช้ภูมิปัญญามาช่วยในการรักษาทรัพยากรน้ำ

3. การมอบหน้าที่ให้แก่สิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัว

3.1 มอบหน้าที่ในชีวิตประจำวัน เช่น ชาวทำหน้าที่อะไร ดันไม้แต่ละต้นในปี ทำหน้าที่ประโยชน์ใช้สอยได้หมด

3.2 หน้าที่เชิงจักรวาล เช่น การเคาะต้นไม้เมื่อเกิดจันทรคราสขึ้น เพื่อขับไล่เงาราคู พบว่าพระจันทร์สัมพันธ์กับชีวิตเรา มีกฎเกณฑ์การปฏิบัติ มีหน้าที่ที่เราต้องเราทำร่วมกันและทำร่วมกันในแง่จักรวาล

3.3 หน้าที่ในเชิงประวัติศาสตร์ในภูมิปัญญาชาวบ้านมีหลายอย่างที่หน้าที่ของการทรงจำ ไม่ว่าจะจริงหรือเท็จ คือความทรงจำร่วมกันของคนในชุมชน

3.4 หน้าที่ทางอุดมการณ์ เช่น ดันไม้มีหน้าที่สิ่งสถิตของนางไม้ หรือผีป่าก็มีหน้าที่ปกป้องรักษา

ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2535) แบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ 5 หมวด ดังนี้

หมวดที่ 1 ขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อ และศาสนา หมายถึง แบบอย่างปฏิบัติสืบทอดกันมาในด้านการยอมรับสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือข้อเสนออย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นความจริง ซึ่งเกิดจากสติปัญญาที่มีความเป็นเหตุเป็นผล หรือเกิดจากความเชื่อ ความศรัทธา แบ่งเป็นประเภทต่างๆ ได้แก่ความเชื่อ ปรัชญา ศาสนาและลัทธิ ไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ กฎหมาย ธรรมเนียมการปกครองการปลูกฝังและการสืบทอด และประเพณี

หมวดที่ 2 หมวดภาษาและวรรณกรรม หมายถึง สิ่งที่เกี่ยวข้องความหมายด้วยเรื่องหรืออักษรที่กำหนดไว้เป็นแบบแผนเพื่อใช้เป็นสื่อสร้างความเข้าใจซึ่งกันและกัน แบ่งเป็นประเภทต่าง ๆ

ได้แก่ ข่าวสาร วรรณกรรม ภาษาศาสตร์และหลักภาษา ภาษาถิ่นและภาษาชนต่างกลุ่ม นิทานและภูมิ
นาม ความเรียงและฉันทลักษณ์ วาทกรรม ภาพิต และปริศนาคำทานาย

หมวดที่ 3 ศิลปกรรมและ โบราณคดี หมายถึง สิ่งที่มีมนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อความงาม
ที่ให้คุณค่าทางจิตใจ หรือเพื่อประโยชน์ใช้สอย รวมทั้งสิ่งต่าง ๆ ที่สร้างขึ้น เพื่อสื่อสารทางความเชื่อ
ของกลุ่มชนแบ่งเป็นประเภทต่าง ๆ ได้แก่ จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม ศิลปหัตถกรรม
โบราณคดีการวางผังเมือง และชุมชน วัฒนธรรมสถานหรือแหล่งวัฒนธรรม

หมวดที่ 4 การละเล่น ดนตรี และการพักผ่อนหย่อนใจ หมายถึง สิ่งที่มีมนุษย์แสดงออก
เพื่อสนองความต้องการทางด้านร่างกาย อารมณ์ และจิตใจ แบ่งเป็นประเภทต่าง ๆ ได้แก่ การขับ
ร้องและดนตรี ระบายสี หนังสือนิทาน มหรสพ เพลงเด็กและเพลงกล่อมเด็ก เพลงปฏิพากย์ การละเล่นพื้นบ้าน
กีฬาและนันทนาการ การท่องเที่ยว และธุรกิจเกี่ยวกับวัฒนธรรม

หมวดที่ 5 ชีวิต ความเป็นอยู่ และวิทยาการ หมายถึง กิจกรรมการดำเนินชีวิตของ
บุคคลหรือกลุ่มชน ประกอบกับการคิดค้นและพัฒนาวิทยาการเพื่อเสริมสร้างความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น
โดยอาศัยบุคคลในท้องถิ่น หรือการรับวัฒนธรรมต่างถิ่นมาปรับปรุงการพัฒนาการดำเนินชีวิตให้
เหมาะสมยิ่งขึ้น แบ่งเป็นประเภทต่าง ๆ ได้แก่ เครื่องมือเครื่องใช้ คหกรรมศาสตร์ การสาธารณสุข ที่
อยู่อาศัย ชิวประวัติ วิทยาการ และอาชีพ

ผู้คนสมัยก่อนมีความสำนึกในข้อจำกัดของตนเอง รู้ว่ามนุษย์มีความอ่อนแอและ
เปราะบาง หากไม่รักษาความสัมพันธ์อันดีและไม่คงความสมดุลกับธรรมชาติรอบตัวไว้ เขาคงไม่
สามารถมีชีวิตได้อย่างเป็นสุขและยืนนานผู้คนทั่วไปจึงไม่มีความอดกล้ำในความสามารถของ
ตน ไม่ทำทายธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีความอ่อนน้อมถ่อมตน และรักษากฎระเบียบประเพณี
อย่างเคร่งครัด

ภูมิปัญญาที่สามารถสะท้อนออกมาใน 3 ลักษณะที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกันคือ

1. ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกัน คือความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม สัตว์
พืช ธรรมชาติ
  2. ความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ที่ร่วมกันในสังคม หรือในชุมชน
  3. ความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้ทั้งหลาย
- ทั้งสามลักษณะนี้คือ สามมิติของเรื่องเดียวกัน คือชีวิตของชาวบ้าน สะท้อนออกมาถึงภูมิปัญญาใน
การดำเนินชีวิตอย่างมีเอกภาพเหมือนสามมุมของ รูปสามเหลี่ยม ภูมิปัญญาจึงเป็นรากฐานในการ
ดำเนินชีวิตของชาวบ้าน

ภูมิปัญญาจากประเพณี

ภาพที่ 2.1 ภูมิปัญญาจากประเพณี

ที่มา เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการ เรื่อง ภูมิปัญญาล้านนา โดย เรณู อรรถาเมศร์

ภูมิปัญญาชาวบ้านจากประเพณี คือการนำความเข้าใจ กับเนื้อหาของพฤติกรรม กิจกรรม หรือประเพณีของชาวบ้าน โคนทั่วไปแล้ว การประกอบประเพณีใดๆ มักจะมีขบวนการ และขั้นตอน อันเป็นรูปแบบของประเพณี และมีคนเป็นจำนวนไม่น้อยที่เข้าใจประเพณีแต่เพียงรูปแบบ และเน้นเป้าหมาย สำคัญอยู่ที่รูปแบบของประเพณี จนละทิ้งเนื้อหา หรืออุดมการณ์ของประเพณีไป ความเป็นจริง องค์ประกอบของประเพณี จะประกอบไปด้วยส่วนต่างๆ ดังนี้

1. อุดมการณ์
2. เจ้าพิธี หรือผู้ประกอบพิธี และผู้เข้าร่วมพิธี
3. ขั้นตอนพิธีกรรม
  - วัตถุพิธีกรรม
  - พิธีกรรม

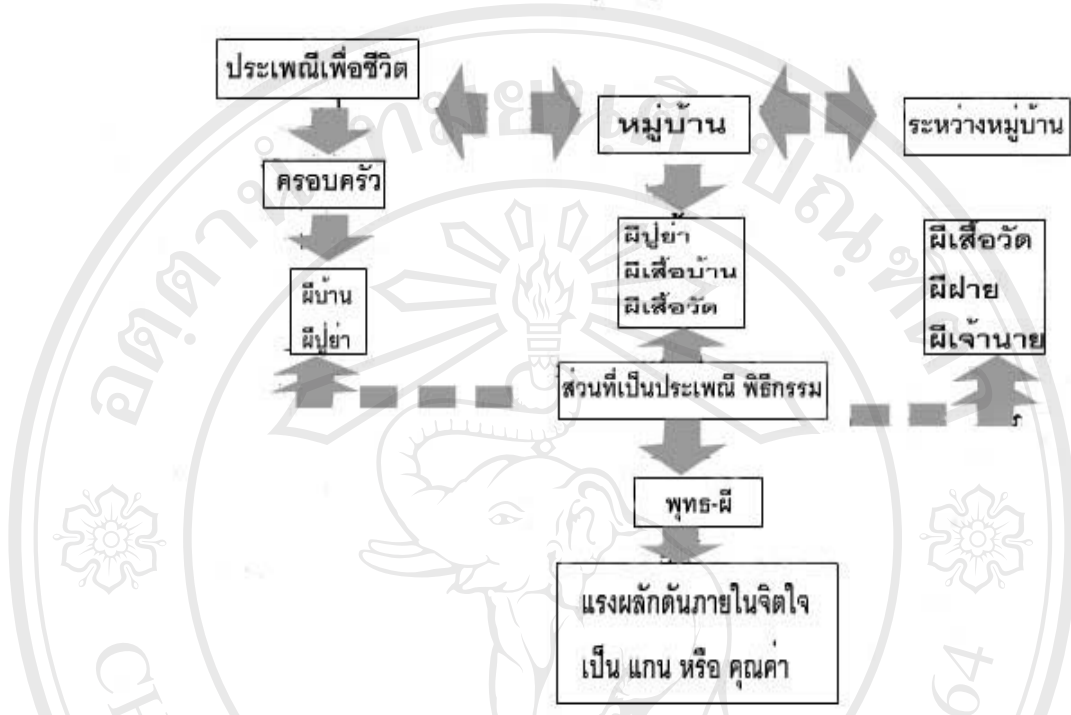
4. การเฉลิมฉลอง

ในระดับอุดมการณ์ จะพบบทบาทหรือเป้าหมายของประเพณีในสังคม ในเป้าหมายใด เป้าหมายหนึ่ง คือ ประเพณี นั้นมีอุดมการณ์ เพื่อการดำรงชีวิต เพื่อความปลอดภัย หรือ การประกอบประเพณี เพื่อการทำมาหากิน หรือเป็นการสะสมบารมี ให้กับตนเองหรือช่วยเหลือผู้อื่น และที่สำคัญอย่างยิ่ง กลไกที่สำคัญ ในการประกอบพิธี ก็คือ การรวมกลุ่ม ซึ่งจะประกอบด้วย บุคลากรที่เป็นเจ้าพิธี และสมาชิกที่เข้าร่วมพิธี และนอกจากนั้น ยังมีกลุ่มคนนอกที่จะเข้าร่วมรับรู้ โดยไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับพิธีกรรม ก็จะมาร่วมในการเฉลิมฉลอง นอกจากจะได้รับความสนุกสนานแล้ว ยังมีผลต่อการถ่ายทอดประเพณีในสังคมอีกด้วย ส่วนขั้นตอนพิธีกรรมเป็นหัวใจของรูปแบบที่จะสะท้อนให้เห็น ได้ประจักษ์ จับต้อง ได้จากวัตถุพิธีกรรม เป็นการถ่ายโยงอุดมการณ์ ที่เป็นนามธรรม และคนมักจะหลงผิดรูปแบบหรือ ตัววัตถุธรรมนี้

ดังนั้น การศึกษาภูมิปัญญา จากประเพณีนั้น ความสำคัญต้องเข้าใจรูปแบบกับเนื้อหา ต้องเข้าใจรูปแบบ สัญลักษณ์ ที่สื่อเข้าไปถึงเนื้อหา หรือ อุดมการณ์ ถ้าไม่เข้าใจเนื้อหาการประกอบพิธีกรรม จะปรากฏในรูปแบบ ของการบังคับให้ร่วมพิธีกรรม หรือทำไปตามประเพณี โดยไร้ความสำนึกร่วม ทำยथाสุด ประเพณีก็ไร้ความหมาย เพราะไม่มีบทบาท ต่อสังคม ประเพณีในสังคมทั่วไป จะมีบทบาทหน้าที่ แบ่งได้เป็น 3 กลุ่ม คือ

1. ประเพณีต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ ได้แก่ระบบความเชื่อและศาสนาในสังคมล้านนา ได้แก่ พุทธศาสนาและผีบรรพบุรุษ เป็นการประกอบพิธีเพื่อสะสมบารมี
2. ประเพณีต่อธรรมชาติ เป็นประเพณีที่ตอบแทนบุญคุณของธรรมชาติ ได้แก่ สัตว์ ที่ดิน แม่น้ำ ภูเขา ชาวบ้านถ่ายทอดความรู้สึก วิญญาณของตนเอง ลงไปในธรรมชาติเหล่านั้น จึงมองเห็นคุณค่าและเชื่อว่าธรรมชาติให้ผลดี และภัยต่อมนุษย์ได้ มีความเชื่อว่า ธรรมชาติมีจิตวิญญาณ มีผู้บงการ เช่น ผีฝ่าย เจ้าป่า เจ้าเขา เจ้าที่ เจ้าแม่สายน้ำ จะเป็นการประกอบพิธีเพื่อการผลิต
3. ประเพณีระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ เป็นการสร้างความสัมพันธ์ของชุมชน เริ่มตั้งแต่ครอบครัว ญาติพี่น้อง ชุมชน วัด หัววัด หมู่บ้าน ก็จะประกอบประเพณี เพื่อชีวิต และประเพณีที่สร้างสายสัมพันธ์ของมนุษย์ในระดับต่างๆ เช่น การดำหัว เลี้ยงเสื่อบ้าน เสื่อวัด ผีปู่ย่า

ความสัมพันธ์ของสถาบันต่างๆในชุมชน: ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์

ภาพที่ 2.2 ความสัมพันธ์ของสถาบันต่างๆในชุมชน

ที่มา เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการ เรื่อง ภูมิปัญญาด้านนา โดย เรณู อรรถาเมศร์

การถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน

การใช้ทรัพยากรในอดีต เป็นไปในแนวทางซึ่งเน้นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติรายสาขา (Sectoral approach) เป็นแนวทางที่ใช้ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1-3 (พ.ศ.2504-2519) เช่น สาขาเกษตร อุตสาหกรรม คมนาคมการศึกษา ฯลฯ เน้นการสร้างแหล่งน้ำเปิดป่า ขยายเนื้อที่การเพาะปลูก

การใช้ทรัพยากรใน 2 กิจกรรมการเกษตรที่เพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง รวมถึงการเร่งรัดผลผลิตด้วยการใช้ปุ๋ยและสารเคมีในลักษณะต่าง ๆ ทำให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ และสภาพแวดล้อม การเพิ่มของประชากร ทำให้มีการใช้ที่ดิน เพื่อขยายเนื้อที่การเพาะปลูก เกิดการขาดแคลนที่ดิน และความต้องการบริโภค ทำให้มีการตัดไม้ทำลายป่า ความต้องการด้านการชลประทาน และกระแสไฟฟ้า ทำให้มีการสร้างเขื่อนเก็บกักน้ำขนาดใหญ่

ดำเนินชีวิตอย่างมีเอกภาพเหมือนสามมุมของ รูปสามเหลี่ยม ภูมิปัญญาจึงเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน ชาวบ้านทุกหมู่เหล่าได้ใช้สติปัญญาของตนสั่งสมความรู้

ประสบการณ์ เพื่อการดำรงชีพมาโดยตลอด และข้อมถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่ง ไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ตลอดมา ด้วยวิธีการต่างๆ ที่แตกต่างกันไป ตามสภาพแวดล้อม ของแต่ละท้องถิ่น ทั้งทางตรงและทางอ้อมโดยอาศัยศรัทธาทางศาสนา ความเชื่อถือผีสาข่าง ๆ รวมทั้งความเชื่อบรรพบุรุษ เป็นพื้นฐานในการถ่ายทอด เรียนรู้สืบทอดกันมา จากบรรพบุรุษในอดีตถึงลูกหลาน ในปัจจุบัน ซึ่งพอจะจำแนกได้คือ วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็ก

เด็กโดยทั่วไปมีความสนใจในช่วงเวลาสั้นในสิ่งที่ใกล้ตัว ซึ่งแตกต่างจากผู้ใหญ่ กิจกรรมการถ่ายทอดต้องง่ายไม่ซับซ้อน สนุกสนานและดึงดูดใจ เช่น การละเล่น การเล่านิทาน การลองทำ (ตามตัวอย่างการเล่นปริศนาคำทายเป็นต้น) วิธีการเหล่านี้เป็นการสร้างเสริมนิสัย และบุคลิกภาพที่สังคมปรารถนา ซึ่งส่วนใหญ่มุ่งเน้นจริยธรรมที่เป็นสิ่งที่ควรทำ และไม่ควรรทำวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ผู้ใหญ่

ผู้ใหญ่เป็นผู้ที่ถือว่าผ่านประสบการณ์ต่าง ๆ มาพอสมควรแล้ว และเป็นวัยทำงาน วิธีการถ่ายทอดทำได้หลายรูปแบบ เช่น วิธีบอกเล่าโดยตรง หรือบอกเล่าโดยพิธีสู่ขวัญ พิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียม ประเพณี ของท้องถิ่นต่าง ๆ ดังจะเห็นได้ทั่วไปใน พิธีการแต่งงานของทุกท้องถิ่นจะมีขั้นตอนมีคำสอน ที่ผู้ใหญ่สอนคู่บ่าวสาวอยู่ทุกครั้ง รวมทั้งการลงมือประกอบอาชีพตามอย่างบรรพบุรุษก็มีการถ่ายทอดเชื่อมโยงประสบการณ์มาโดยตลอด

2.5 แนวคิดเรื่องนิเวศวิทยาการเมือง

การใช้ทรัพยากรในอดีต เป็นไปในแนวทางซึ่งเน้นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติรายสาขา (Sectoral approach) เป็นแนวทางที่ใช้ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1-3 (พ.ศ.2504-2519) เช่นสาขาเกษตร อุตสาหกรรม คมนาคม การศึกษา ฯลฯ เน้นการสร้างแหล่งน้ำเปิดป่า ขยายเนื้อที่การเพาะปลูก

การใช้ทรัพยากรใน 2 กิจกรรมการเกษตรที่เพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง รวมถึงการเร่งรัดผลผลิตด้วยการใช้ปุ๋ยและสารเคมีในลักษณะต่าง ๆ ทำให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ และสภาพแวดล้อม การเพิ่มของประชากร ทำให้มีการใช้ที่ดิน เพื่อขยายเนื้อที่การเพาะปลูก เกิดการขาดแคลนที่ดิน และความต้องการบริโภค ทำให้มีการตัดไม้ทำลายป่า ความต้องการด้านการชลประทาน และกระแสไฟฟ้า ทำให้มีการสร้างเขื่อนเก็บกักน้ำขนาดใหญ่

ปัญหาการใช้ทรัพยากร

ความผิดพลาดในอดีตในการพัฒนาทรัพยากร ที่ปรากฏชัดเจน คือ ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลายอย่างไร้ประโยชน์ โดยการนำเอามาใช้ในการพัฒนานั้น ไม่คุ้มค่าเท่าที่ควร การใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ที่ปราศจากการวางแผนทั้งทางด้านแผนการใช้ที่ดิน แผนพัฒนาและการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม แผนการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมและการติดตามควบคุมดูแลการใช้เทคโนโลยีที่ไม่เป็นการทำลายทรัพยากร ตลอดจนการขาดกระบวนการให้การศึกษาแก่ประชาชนให้มีความรู้ความเข้าใจ และตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติที่ จะต้องรู้จักใช้ รู้จักพัฒนาให้มีโอกาสได้ใช้ในอนาคต

การพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติโดยการให้ชุมชนเข้ามามีส่วนรวมในการพัฒนาทรัพยากร

ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 (พ.ศ.2530 - 2534) ได้มีการวิเคราะห์ว่าปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ทวีความรุนแรงมากขึ้น จึงได้กำหนดแนวทางการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชน ไว้ว่า

1. สนับสนุนให้องค์กรในระดับภูมิภาคและท้องถิ่นมีบทบาทและมีส่วนร่วมในการบริหารทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากที่สุด โดยอาศัยระบบการบริหารองค์กร ในการพัฒนา
2. สนับสนุนให้มีการจัดทำเครื่องมือในการประสานการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ข้อมูล แผนที่ ฯลฯ เป็นต้น ให้อยู่ในมาตรฐานเดียวกัน เพื่อประโยชน์ในการดำเนินงานบริหารและจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมขององค์กรในระดับท้องถิ่น

เช่นเดียวกับแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ได้กำหนดแนวทางสำหรับการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้หลายประการ

1. จัดกระบวนการหรือกลไกการบริหารจัดการของรัฐที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา การจัดการแผนและดำเนินการแก้ไขปัญหาของชุมชน
2. จัดให้มีกระบวนการและช่องทางของการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการพัฒนาเป็น 2 ระบบควบคู่กันไป คือ ระบบการมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการพัฒนา ร่วมกับภาครัฐซึ่งเป็นระบบที่มีการปฏิบัติอยู่ในปัจจุบัน และระบบการจัดการกิจกรรมการพัฒนาใหม่ โดยให้ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างสมบูรณ์ ซึ่งภาครัฐเป็นฝ่ายส่งเสริมและสนับสนุนในด้านนโยบาย มาตรการ และงบประมาณสนับสนุน

3. เสริมสร้างวิสัยทัศน์และสร้างขีดความสามารถในการจัดการหรือ การมีส่วนร่วม ให้แก่องค์กรประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชน ภาคเอกชน สาธารณชน ภาคธุรกิจเอกชน เพื่อให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการดำเนินแผนงานโครงการของรัฐ หรือ ของชุมชน

แนวทางการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติที่เหมาะสมที่เหมาะสม

การกระจายอำนาจการจัดการดูแลทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ไปสู่ประชาชน และองค์กรระดับท้องถิ่น ประชาชนและชุมชน ควรเป็นแกนหลักในการพัฒนาที่มีผลต่อตนเอง รวมถึงการเป็นผู้ตัดสินใจ และผู้ดำเนินการที่สำคัญในเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ในการนี้ ประชาชนและชุมชน ควรต้องมี

1. อำนาจหน้าที่ในการพิจารณา ตัดสินใจ จัดการงบประมาณ และรับผิดชอบดำเนินการในเรื่องต่างๆตามที่ควร
2. ขีดความสามารถในการที่มีจะบทบาท และรับผิดชอบดำเนินการในเรื่องต่าง ๆ ขีดความสามารถนี้ รวมถึง
  - 2.1 ขีดความสามารถทางเทคนิค
  - 2.2 ขีดความสามารถทางการจัดการ
  - 2.3 ขีดความสามารถทางสังคมและจิตวิทยา
3. การมีบทบาทในการออกแบบโครงสร้างพื้นฐาน กำหนดมาตรการ หรือ นโยบาย ส่งเสริมกิจกรรมที่ช่วยลดแรงกดดันต่อทรัพยากรธรรมชาติ และสภาพแวดล้อม เช่น การชะลอการเพิ่มของประชากร การลดทัศนคติ “บริโภคนิยม” และ “วัตถุนิยม” ในชุมชน การส่งเสริมการอนุรักษ์การบริโภคที่ช่วยอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ
4. การส่งเสริมกิจกรรมที่ช่วยความสนใจในชุมชน และความมุ่งมั่น ในการจัดการและดูแลรักษาทรัพยากร สภาพแวดล้อม รวมถึง การศึกษาเรื่องทรัพยากร การพัฒนา “คุณภาพชีวิต” ที่อาศัยหลักการที่กลมกลืนกับธรรมชาติ

การกำหนดสิทธิ

การกำหนดสิทธิที่ชัดเจนเป็นการให้แรงจูงใจให้ผู้ทรงสิทธิให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลทรัพยากร ในกรณีของทรัพยากรน้ำ การกำหนดสิทธิเป็นเรื่องยุ่งยากซับซ้อนกว่าทรัพยากรประเภทอื่นๆ เช่น แร่ธาตุและที่ดิน เป็นอย่างมาก

การที่น้ำเป็นทรัพยากรที่เข้าถึงได้โดยเสรี ไม่มีผู้ปกครอง หรือเป็นเจ้าของ น้ำจึงกลายเป็นโภคทรัพย์ที่ใครมือยาวสาวได้สาวเอา ดังนั้นผู้ที่นำน้ำไปใช้มักใช้น้ำอย่างไม่จำกัดและฟุ่มเฟือย รัฐ

จึงอาจกำหนดสิทธิและปกป้องสิทธิของผู้ใช้ เพื่อรักษาความเป็นธรรมและให้เกิดประสิทธิภาพ โดยรัฐอาจจะเลือกให้มีการให้สิทธิหลายระดับด้วยกันได้แก่

1. สิทธิในการเข้าถึง (Assess right) เช่น สิทธิที่จะเข้าชมอ่างเก็บน้ำ หรือพายเรือในอ่างเก็บน้ำ แต่ไม่มีสิทธิเก็บเกี่ยวทรัพยากร เช่น ห้ามสูบน้ำไปใช้
2. สิทธิในการใช้ (Withdrawal right) เช่น สิทธิการดึงน้ำจากแหล่งธรรมชาติมาใช้เพื่ออุปโภคบริโภค
3. สิทธิในการจัดการ (Management right) เป็นสิทธิที่จะกำกับแบบแผนการใช้ทรัพยากร เช่น การที่รัฐรับรองสิทธิของผู้ใช้น้ำจากเหมืองฝาย ตามพระราชบัญญัติชลประทานราษฎร์ ให้สามารถจัดการและการจัดสรรระหว่างสมาชิกได้ตามกติกาที่กำหนด
4. สิทธิในการกีดกันหรือยับยั้งการใช้ของผู้อื่น (Exclusion right)
5. สิทธิในการถ่ายโอนสิทธิ (Transferable right)

ซึ่งรัฐอาจจะเลือกระดับของสิทธิให้เหมาะสมแก่กรณี เช่น มอบสิทธิในการใช้และจัดการแก่กลุ่มผู้ใช้น้ำ แต่ไม่มีสิทธิซื้อขาย หรืออาจมอบกรรมสิทธิ์น้ำให้แก่กลุ่มหรือปัจเจกที่ใช้น้ำ ในปัจจุบัน มีเพียงสิทธิในข้อ 3 เท่านั้นที่ได้การรับรองในพระราชบัญญัติชลประทานราษฎร์

สิทธิอาจแบ่งตามลักษณะของผู้ทรงสิทธิได้เป็น สิทธิของรัฐ สิทธิส่วนบุคคล สิทธิของกลุ่ม

ตาราง 2.1 ระบบกรรมสิทธิ์ สิทธิ และหน้าที่

ระบบสิทธิในทรัพย์สิน	เจ้าของ	สิทธิ	หน้าที่
เอกชน (Private Property)	ปัจเจกชน	ใช้ภายใต้กติกาของสังคม	หลีกเลี่ยงการใช้เกินกว่ากติกา
ส่วนรวม (Common Property)	สมาชิกกลุ่ม	ห้ามบุคคลภายนอกใช้	บำรุง/รักษา/ใช้ ตามกติกาที่กำหนด
รัฐ (State Property)	ประชาชน	รัฐกำหนดสิทธิการใช้	รักษาวัตถุประสงค์ทางสังคม
เข้าถึงได้โดยเสรี (Open access)	ไม่มี	ใครใคร่ใช้ใช้	ไม่มี

ที่มา : Hanna, Folk และ Maler, 1996

การแก้ไขปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นสามารถแก้ไขได้ ถ้านำแนวความคิดกับระบบกรรมสิทธิ์ร่วม และอำนาจในการควบคุมทรัพยากรความหมายของทรัพยากรร่วม หรือ ทรัพยากรกรรมสิทธิ์ร่วม (common pool หรือ common property

resources) ชุคคี วิทยาภัก (2538) ได้ให้ความหมายถึงประเภทของทรัพยากรซึ่งกลุ่ม หรือชุมชนใด ชุมชนหนึ่งมีสิทธิในการจัดการร่วมกันโดยที่การใช้ประโยชน์แต่ละครั้งก็ทำให้มีการหมดเปลืองไป ตามส่วนและเป็นการยากที่จะคิดกันไม่ให้คนอื่นมาใช้ประโยชน์ร่วม และขณะเดียวกัน การใช้ ทรัพยากรประเภทนี้ทำให้เกิดการหมดเปลืองไปได้ เช่น ทุ่งหญ้า ป่าไม้ ที่ดิน ระบบชลประทาน ทรัพยากรลุ่มน้ำ ทรัพยากรประมง เป็นต้น

การจัดการทรัพยากรส่วนร่วมในความหมายของ Ciriacy-Wantrup and Bishop (อ้าง ใน ชุคคี วิทยาภัก) หมายถึง การจัดการทรัพยากรซึ่งต้องมีสถาบันที่จะกำหนด ว่าใครมีสิทธิใช้ กรรมสิทธิ์นั้นๆ และควรปฏิบัติอย่างไรในการใช้ทรัพยากรรวมตลอดถึงการตรวจสอบพฤติกรรม ของสมาชิก

2.6 แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วม

เสนห์ จามริก และคณะ (2523) ได้ให้ความหมายว่า เป็นกระบวนการเรียนรู้ซึ่งกัน และกันของทุกฝ่าย และยังสามารถเป็นพื้นฐานมั่นคงสำหรับวิวัฒนาการไปสู่การปกครองตนเอง ของท้องถิ่นได้ในบั้นปลาย และได้กล่าวถึงจุดเริ่มต้นของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า เริ่มต้น จากการเข้าร่วมกิจกรรมที่แต่ละคนมีผลประโยชน์เกี่ยวข้องและสนใจเป็นเรื่องๆ ไป เช่น การสร้าง แหล่งกักเก็บน้ำฝน การศึกษา การสาธารณสุข เป็นต้น ข้อสำคัญกิจกรรมเหล่านี้จะต้องสัมพันธ์กับ ปัญหาและความต้องการของชาวบ้าน

กรรณิการ์ ชมดี (2524) ได้ให้ความหมายว่า ความร่วมมือของประชาชนไม่ว่าของ ปัจเจกชน บุคคลหรือกลุ่มคนที่เห็นพ้องต้องกันและเข้ามารับผิดชอบเพื่อการดำเนินการพัฒนา และ การเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่ต้องการ โดยการกระทำผ่านกลุ่ม หรือองค์กรเพื่อให้บรรลุถึงความ เปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจและอารมณ์ของบุคคลหนึ่งในสถานการณ์กลุ่ม ซึ่งผลของการ เกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นเหตุเร้าใจให้กระทำการให้บรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้น กับทั้งทำให้เกิด ความรู้สึกร่วมรับผิดชอบกับกลุ่มดังกล่าวด้วย

อาภรณ์พันธ์ จันทร์สว่าง (2522) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชน ว่า การมีส่วนร่วมเป็นผลมาจากการเห็นพ้องต้องกันจะต้องมีมากพอ จนเกิดการริเริ่มโครงการเพื่อ การนั้นๆ เหตุผลเบื้องต้นแรกของการที่คนเราสามารถรวมกัน ได้ก็ควรจะต้องมีความตระหนักว่าการ

ปฏิบัติการทั้งหมด หรือการกระทำทั้งหมดที่ทำโดยบุคคลหรือในนามกลุ่มต้องกระทำผ่านองค์การ ดังนั้นองค์การต้องเป็นเสมือนตัวนำให้บรรลุถึงการเปลี่ยนแปลงที่ต้องการได้

เจลิม เกดโมลี (2543) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า การที่ประชาชนได้ใช้คุณสมบัติส่วนตัวในด้านความรู้ความสามารถและทรัพยากรที่มีอยู่เข้าไปร่วมคิด ตัดสินใจในขั้นตอนต่างๆของกิจกรรมหนึ่งๆด้วยตนเองหรือองค์การที่ประชาชนจัดตั้งขึ้นอย่างมีประสิทธิภาพและเสมอภาค

เจมส์ แอล เกรตัน (2543) กล่าวว่ากระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นกระบวนการสื่อสารสองทางที่มีเป้าหมายโดยรวมเพื่อที่จะให้เกิดการตัดสินใจที่ดีขึ้นและได้รับการสนับสนุนจากสาธารณชน ซึ่งเป้าหมายของกระบวนการการมีส่วนร่วมของประชาชนก็คือ การให้ข้อมูลต่อสาธารณชนและให้สาธารณชนแสดงความคิดเห็นต่อโครงการที่นำเสนอหรือ นโยบายรัฐ และมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาเพื่อหาทางออกที่ดีที่สุดสำหรับทุกคน

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม (2543) กล่าวว่าการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นรูปแบบหนึ่งของแนวความคิดในการกระจายอำนาจจากส่วนกลางมาสู่ส่วนท้องถิ่น เพราะประชาชนในท้องถิ่นคือผู้ที่รู้ปัญหาและความต้องการของท้องถิ่นตนเองดีกว่าผู้อื่น การมีส่วนร่วมของประชาชน ยังเป็นการเปิดกว้างในความคิดเห็นโดยการสื่อสารสองทางในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับประชาชน ซึ่งในแต่ละประเด็นนั้น ไม่สามารถใช้เกณฑ์ใดเกณฑ์หนึ่งมาตัดสินใจได้เหมือนกัน

รูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชน

การมีส่วนร่วมที่ดำเนินอยู่โดยทั่วไป สามารถสรุปได้เป็น 5 รูปแบบ คือ

1. การรับรู้ข่าวสาร (Public Information)

การมีส่วนร่วมในรูปแบบนี้ ประชาชนผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และบุคคลหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะต้องได้รับการแจ้งให้ทราบถึงรายละเอียดของโครงการที่จะดำเนินการ รวมทั้งผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้น ทั้งนี้การได้รับแจ้งข่าวสารดังกล่าวจะต้องเป็นการแจ้งก่อนที่จะมีการตัดสินใจดำเนินโครงการ

2. การปรึกษาหารือ (Public Consultation)

การปรึกษาหารือ เป็นรูปแบบการมีส่วนร่วมที่มีการจัดการหารือระหว่างผู้ดำเนินการโครงการกับประชาชนที่เกี่ยวข้องและได้รับผลกระทบ เพื่อที่จะรับฟังความคิดเห็นและตรวจสอบข้อมูลเพิ่มเติมหรือประกอบการจัดทำรายงานการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้การปรึกษาหารือยังเป็นอีกช่องทางหนึ่งในการกระจายข้อมูลข่าวสารไปยังประชาชนทั่วไปและ

หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้เกิดความเข้าใจในโครงการและกิจกรรมมากขึ้น และเพื่อให้มีการให้ข้อเสนอแนะเพื่อประกอบทางเลือกในการตัดสินใจ

3. การประชุมรับฟังความคิดเห็น (Public Meeting)

การประชุมรับฟังความคิดเห็น มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ประชาชนและฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับโครงการหรือกิจกรรม และผู้มีอำนาจตัดสินใจในการทำโครงการหรือกิจกรรมนั้นได้ใช้เวทีสาธารณะในการทำความเข้าใจ และค้นหาเหตุผลที่จะดำเนินโครงการหรือกิจกรรมในพื้นที่นั้นหรือไม่ การประชุมรับฟังความคิดเห็นมีหลายรูปแบบ รูปแบบที่พบเห็นกันบ่อย ได้แก่

3.1 การประชุมในระดับชุมชน (Community Meeting) การประชุมลักษณะนี้จะต้องจัดขึ้นในชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากโครงการ โดยเจ้าของโครงการหรือกิจกรรมจะต้องส่งตัวแทนเข้าร่วม เพื่ออธิบายให้ที่ประชุมทราบถึงลักษณะโครงการและผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้นและตอบข้อซักถาม การประชุมในระดับนี้อาจจะจัดในระดับที่กว้างขึ้นได้ เพื่อรวมหลาย ๆ ชุมชนในคราวเดียวกัน ในกรณีที่มีหลายชุมชนได้รับผลกระทบ

3.2 การประชุมรับฟังความคิดเห็นในเชิงวิชาการ (Technical Hearing) สำหรับโครงการที่มีข้อโต้แย้งในเชิงวิชาการ จำเป็นจะต้องมีการจัดประชุมรับฟังความคิดเห็นในเชิงวิชาการ โดยเชิญผู้เชี่ยวชาญเฉพาะสาขาจากภายนอกมาช่วยอธิบายซักถาม และให้ความเห็นต่อโครงการ การประชุมอาจจะจัดในที่สาธารณะทั่วไป ผลการประชุมจะต้องนำเสนอต่อสาธารณะและผู้เข้าร่วมประชุมต้องได้รับทราบผลดังกล่าวด้วย

3.3 การประชาพิจารณ์ (Public Hearing) เป็นการประชุมที่มีขั้นตอนการดำเนินการที่ชัดเจนมากขึ้น เป็นเวทีในการเสนอข้อมูลอย่างเปิดเผยไม่มีการปิดบัง ทั้งฝ่ายเจ้าของโครงการและฝ่ายผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากโครงการ การประชุมและคณะกรรมการจัดการประชุมจะต้องมีองค์ประกอบของผู้เข้าร่วมที่เป็นยอมรับมีหลักเกณฑ์และประเด็นในการพิจารณาที่ชัดเจนและแจ้งให้ทุกฝ่ายทราบทั่วกัน ซึ่งอาจมาจากการร่วมกันกำหนดขึ้นทั้งนี้รูปแบบทั้งนี้รูปแบบ การประชุมไม่ควรจะเป็นทางการมากนัก และไม่เกี่ยวข้องกับนัยของกฎหมายที่จะต้องมีการชี้ขาดเหมือนการตัดสินใจในทางกฎหมาย การจัดประชุมจึงอาจจัดในหลายวันและไม่จำเป็นต้องจัดเพียงครั้งเดียวหรือสถานที่เดียวตลอดไป

4. การร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making)

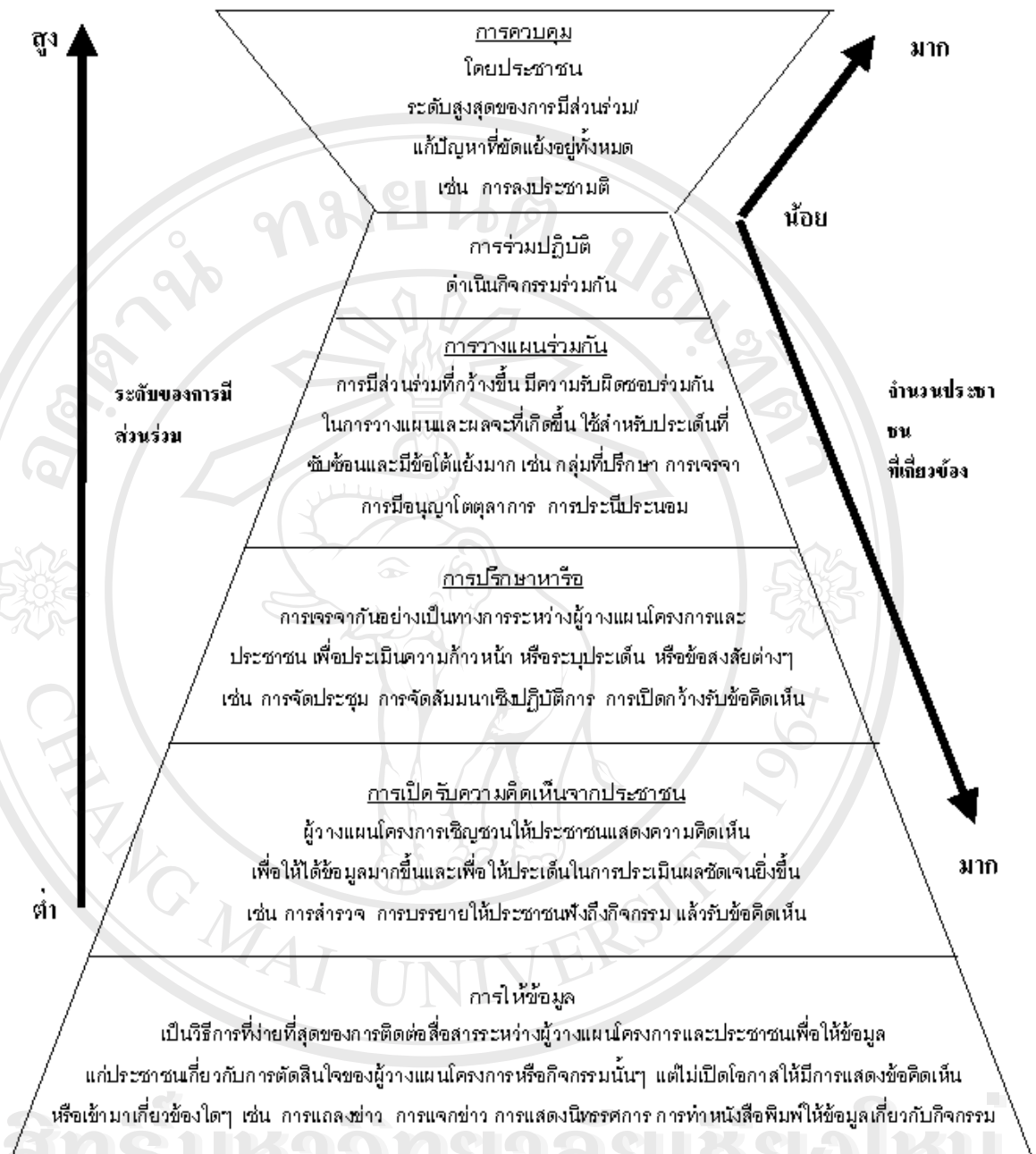
เป็นเป้าหมายสูงสุดของการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งในทางปฏิบัติที่จะให้ประชาชนเป็นผู้ตัดสินใจต่อประเด็นปัญหานั้น ๆ ไม่สามารถดำเนินการให้เกิดขึ้นได้ง่าย ๆ อาจดำเนินการให้ประชาชนที่ได้รับผลกระทบ เลือกตัวแทนของตนเข้าไปนั่งในคณะกรรมการใดคณะ

หนึ่งที่มีอำนาจตัดสินใจ รวมทั้งได้รับเลือกในฐานะที่เป็นตัวแทนขององค์กรที่ทำหน้าที่เป็นผู้แทนประชาชนในพื้นที่ซึ่งประชาชนจะมีบทบาท ซึ่งนำการตัดสินใจได้เพียงคนนั้นขึ้นอยู่กับองค์ประกอบของคณะกรรมการพิเศษนั้น ๆ ว่าจะมีการวางน้ำหนักของประชาชนไว้เพียงใด

5. การใช้กลไกทางกฎหมาย

รูปแบบนี้ไม่ถือว่าเป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยตรงในเชิงของการป้องกันแก้ไข แต่เป็นลักษณะของการเรียกร้องและป้องกันสิทธิของตนเอง อันเนื่องมาจากการไม่ได้รับความเป็นธรรม และเพื่อให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์ที่ตนเองคิดว่าควรจะได้รับ โดยในปัจจุบันรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ได้ให้หลักการเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ในหลายมาตรา ได้แก่ มาตราที่ 44, 46, 48, 56, 60, 62, 70, 74, 76, 78, 79, 84, 282, 283, 284 และ 290 เป็นต้น ซึ่งประชาชนสามารถใช้สิทธิของตนตามรัฐธรรมนูญทั้งในรูปแบบของปัจเจกและในรูปแบบขององค์กร ตามที่ได้ระบุไว้ในพระราชบัญญัติต่าง ๆ ที่ได้บัญญัติขึ้นจากมาตราดังกล่าวข้างต้น เช่น พระราชบัญญัติข้อมูลข่าวสารของทางราชการ พ.ศ. 2540 และพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2535 เป็นต้น การใช้กลไกทางกฎหมายนี้จะทำให้เกิดความยึดถือต่อการดำเนินโครงการหรือการยุติโครงการ รวมทั้งมีการค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้น ความคิดเห็นของประชาชน การปรึกษาหารือ การวางแผนร่วมกัน การร่วมปฏิบัติ และการควบคุมติดตามโดยประชาชน โดยเป็นการเริ่มจากการสื่อสารทางเดียว ซึ่งเป็นการให้ข้อมูลแต่เพียงอย่างเดียวไปจนถึงสื่อสารสองทางที่เป็นการปรึกษาหารือ ร่วมคิด ร่วมวางแผน และเมื่อสื่อสารกันเข้าใจตรงกันแล้ว จึงเป็นการร่วมทำ และในที่สุด เป็นการร่วมติดตามควบคุม ซึ่งนับเป็นขั้นของการมีส่วนร่วมสูงสุด แต่จำนวนประชาชนที่จะเกี่ยวข้องมาน้อยแล้วแต่ระดับขึ้น แสดงได้ดังรูปต่อไปนี้

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved

ภาพที่ 2.3 ขั้นตอนของการมีส่วนร่วม

ที่มา คู่มือการมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจของชุมชนแปล โดยศ.นพ. วันชัย วัฒนศัพท์

ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม

World Health Organization (อ้างใน สานิตย์ บุญชู, 2527, น. 10-11) เสนอว่า ปัจจัยพื้นฐานในการระดมการมีส่วนร่วมของประชาชน คือ

1. ปัจจัยของสิ่งจูงใจ จากสภาพความเป็นจริงชาวบ้านที่จะเข้าร่วมกิจกรรมใด ในแง่ของการร่วมแรง ร่วมทรัพยากร หรืออื่น ๆ นั้น มีเหตุผลอยู่ 2 ประการ คือ

1.1 การมองเห็นว่าตนจะได้รับประโยชน์ ซึ่งถือเป็นเรื่องกระตุ้นให้เกิดมีสิ่งจูงใจ

1.2 ได้รับการบอกกล่าว หรือชักชวนจากเพื่อนบ้านให้เข้าร่วม โดยมีสิ่งจูงใจเป็นตัวนำ

2. ปัจจัยโครงสร้างของการมีส่วนร่วม เนื่องจากการเข้ามามีส่วนร่วมนั้นมีได้จัดรูปแบบความสัมพันธ์ที่เหมาะสม เช่น ภาวะผู้นำ ลักษณะการทำงาน กฎระเบียบ แบบแผน เป็นต้น ดังนั้นปัจจัยพื้นฐานทางด้านโครงสร้างของช่องทางในการเข้ามามีส่วนร่วม

2.1 เปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชนมีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนารูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง อาจเข้ามาโดยตรงหรือการมีตัวแทนก็ได้

2.2 ควรมีกำหนดเวลาที่แน่นอน เพื่อที่จะสามารถกำหนดเงื่อนไขของผู้เข้าร่วมได้

2.3 กำหนดลักษณะกิจกรรมที่แน่นอน

ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา

1. ให้ความรู้ประชาชนจัดระบบการศึกษาให้เยาวชน และประชาชนในพื้นที่ทุกเพศทุกวัย มีโอกาสได้รับการศึกษาไม่ว่าจะเป็นการศึกษาทางวิชาการ หรือการศึกษาทางวิชาชีพ ซึ่งการศึกษาดังกล่าวควรให้ความสำคัญต่อระบบชุมชนที่อยู่

2. พัฒนาความคิดส่งเสริมการมีส่วนร่วมโดยการให้แต่ละบุคคลหรือชุมชนแลกเปลี่ยนแสดงทัศนคติและความคิดเห็นระหว่างกัน ไม่ว่าความคิดเห็นที่แสดงออกไปนั้นจะอยู่ในประเด็นการสนทนาในขณะนั้นหรือไม่ เพราะเรื่องที่ใกล้ตัวที่นำมาพูดกันนั้น เป็นส่วนหนึ่งของการสร้างนิสัย พฤติกรรมในการพัฒนาทางความคิดของประชาชนภายในชุมชนและยังเป็นการสร้างจิตสำนึกในเรื่องของการยอมรับในความคิดของชุมชนอื่นๆ

3. สนับสนุนการปฏิบัติและการรวมกลุ่มทางภาครัฐควรสนับสนุนให้เกิดการรวมกลุ่มของประชาชนโดยธรรมชาติ คือ ภาครัฐเข้าไปจัดการหรือชี้นำชุมชนให้น้อยที่สุดเท่าที่ทำได้ แต่ภาครัฐควรให้ความใส่ใจต่อการรวมกลุ่มที่เกิดขึ้นมารวมทั้งส่งเสริมให้แต่ละกลุ่มมีแนวทางการปฏิบัติที่เกิดความชัดเจนเป็นรูปธรรม

4. ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มโดยทางภาครัฐสนับสนุนให้มีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มแต่ละกลุ่มทั้งแบบที่เป็นทางการและแบบไม่เป็นทางการ

5. การประสานงานกับภาครัฐและเอกชนทางภาครัฐและเอกชนควรให้ความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน ตั้งแต่ขั้นตอนแรกของการเข้าไปประสานงานกับประชาชนภายในพื้นที่

6. ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริงเปิดโอกาสให้ประชาชนภายในพื้นที่ที่มีโครงการเข้ามาในพื้นที่ รับรู้ข้อมูลข่าวสาร และสามารถแสดงความคิดเห็น ในประเด็นต่างๆที่ประชาชนสนใจ รวมถึงการเคารพความคิดเห็นระหว่างกันก่อนโครงการที่วางไว้จะถูกนำไปปฏิบัติ

การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างแท้จริงจะเกิดขึ้นไม่ได้ ถ้าความจริงใจในการสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนถูกรองรับซึ่ง เครื่องมือที่นำมาใช้ในการมีส่วนร่วมและความเข้าใจผิดในส่วนของกฎหมายรัฐธรรมนูญเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งในส่วนนี้ ทางภาครัฐ ภาคเอกชนและภาคประชาชนเองควรร่วมมือกันในการจัดการกับรูปแบบ วิธีการ ในการแสดงออกซึ่งการมีส่วนร่วมของประชาชน

2.7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การจัดการทรัพยากรน้ำ คือ การจัดการทรัพยากรน้ำให้มีใช้อย่างพอเพียงต่อความต้องการในงานกิจกรรมต่าง ๆ ที่ต้องอาศัยน้ำ รวมไปถึงการแก้ไขปัญหาอย่างบูรณาการ เช่น ปัญหาการขาดแคลนน้ำ ปัญหาความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรน้ำร่วมกัน รวมไปถึงการพัฒนาศักยภาพของทรัพยากรน้ำ ให้มีความสอดคล้องกับทรัพยากรอื่นในพื้นที่

ในการจัดการทรัพยากรน้ำสามารถใช้ แนวคิดในการจัดการทรัพยากรน้ำอย่างมีประสิทธิภาพได้โดย การพัฒนาแหล่งน้ำ เพื่อที่จะนำน้ำมาใช้ได้อย่างเต็มประสิทธิภาพเพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์อย่างสูงสุด การจัดสรรน้ำให้ใช้อย่างพอเพียงต่อการใช้ ความต้องการ รวมไปถึงการอนุรักษ์น้ำ โดยอาศัยการดูแลของชุมชน ซึ่งจะมีประสิทธิภาพในการดูแลอย่างทั่วถึง แต่ก็ต้องขึ้นอยู่กับความร่วมมือและความเข้มแข็งของชุมชน

ตามสภาพและลักษณะการใช้ทรัพยากรน้ำของภาคเหนือในปัจจุบัน จะเห็นได้ว่าการให้ความสำคัญเรื่องการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรน้ำนั้นมีความสำคัญและจำเป็นอย่างมากต่อการที่จะพัฒนาเศรษฐกิจต่อไปในอนาคต เนื่องจากความจำเป็นที่จะต้องใช้ทรัพยากรน้ำ เพื่อกิจกรรมต่างๆ นั้นได้เพิ่มมากขึ้นในขณะที่ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรน้ำ สำหรับแนวทางของภาครัฐจะมีแนวทางการจัดการทรัพยากรน้ำดังนี้

1. มีการกำหนดนโยบายและมาตรการในการพัฒนาแหล่งน้ำให้มีทิศทางและเป้าหมายที่ชัดเจน โดยจะต้องพิจารณาถึงข้อจำกัดและความเป็นไปได้ เพื่อไม่ให้เกิดความขัดแย้งต่อการที่จะทำการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติชนิดอื่นหรือเกิดความชะงักงันในระหว่างดำเนินการ

2. มีการกำหนดมาตรการเพื่อให้มีการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติชนิดอื่นๆ เช่น ป่าไม้ ที่ดิน เพื่อช่วยสนับสนุนให้การพัฒนาทรัพยากรน้ำเป็นไปอย่างได้ผล

3. มีการออกกฎหมายและกฎเกณฑ์เพื่อควบคุมและการใช้ทรัพยากรน้ำ เพื่อให้การใช้น้ำเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ และป้องกันไม่ให้เกิดมลภาวะต่อแหล่งน้ำธรรมชาติและสภาพแวดล้อม

4. มีการกำหนดนโยบายและมาตรการในการพัฒนาแหล่งน้ำควรจะทำให้มีความสอดคล้องกับการพัฒนาประเทศในสาขาการผลิตอื่นๆ เช่น จะต้องสอดคล้องกับการพัฒนาเพื่อผลผลิตเพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร

5. มีการสำรวจ ศึกษา เกี่ยวกับทรัพยากรน้ำของภาคเหนือ เพื่อหาข้อมูลและวิเคราะห์ถึงความเหมาะสม และความเป็นไปได้ในการที่จะทำการพัฒนาทรัพยากรน้ำเพื่อใช้ในกิจกรรมต่างๆ อย่างมีประสิทธิภาพและให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนามากที่สุด

ในด้านความต้องการของภาคประชาชนต้องการที่จะให้มีการจัดการทรัพยากรน้ำในด้านของการจัดการทรัพยากรน้ำควรจะเป็นบทบาทและหน้าที่ขององค์กรชาวบ้าน ไม่ต้องการถูกรัฐเข้ามาแทรกแซงระบบชลประทานของชาวบ้าน โดยนำเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาแทนระบบชลประทานพื้นบ้าน พร้อมทั้งได้แย่งยึดอำนาจในการจัดการน้ำในระบบชลประทานไปจากชาวบ้านโดยไม่คำนึงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อให้ท้องถิ่นสามารถจัดการปัญหาของตนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

เรื่อง “การปรับตัวขององค์กรเพื่อการชลประทานท้องถิ่นต่อกระบวนการแทรกแซงระบบสาธารณะของรัฐ ศึกษากรณี การจัดการเหมืองฝายในลุ่มแม่น้ำปิงตอนบน” ทำการศึกษาโดยพัชรี อาจหาญ ซึ่งทำการศึกษาในพื้นที่บ้านป่าจี่ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ว่าแม้จะมีการเข้าแทรกแซงของรัฐและกลุ่มอำนาจต่างๆ แต่ชุมชนมีการปรับตัวและแสวงหาทางออกในหลายๆ วิธี ได้แก่ การร่วมแบ่งน้ำพื้นที่เพาะปลูกหรือในบางพื้นที่ใช้วิธีการปรับเปลี่ยนตารางการเพาะปลูกพืชพันธุ์ หรือมีการปรับตัวให้มีการพึ่งพาตนเองมากขึ้น คือจะมีการขุดเจาะบ่อบาดาลเพื่อสูบน้ำใต้ดินมาใช้ หรือการขุดสระบ่อน้ำซับขึ้นมาใช้ในการทำการเกษตร และในเรื่องของ “องค์กรสังคมในระบบชลประทานเหมืองฝาย” ในวารสารสังคมศาสตร์ โดยอุไรวรรณ ดันกิมยง(มช.2538) ได้กล่าวถึง การดำรงอยู่ขององค์กรเหมืองฝายจะมีการปรับตัวในการเข้ามาของการเกษตรในรูปแบบใหม่ที่เน้นด้านการส่งออกเป็นหลัก หากแต่จะปรับตัวและเรียนรู้ที่จะนำเทคโนโลยีสมัยใหม่รวมถึงปัจจัยทางสังคม มาใช้ในการจัดการน้ำแบบดั้งเดิมให้เกิดประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

และในงานศึกษาของ อัมพวา ประกาศิต และเนตรดาว แพทย์กุล(2543) เรื่อง “พัฒนาการของการจัดการน้ำในสังคมไทย” ซึ่งจะกล่าวถึง การพัฒนาการการจัดการน้ำ โดยองค์กรชาวบ้าน กรณีเมืองฝายในภาคเหนือ ระบบการจัดการน้ำ หลังการล่มสลายของอาณาจักรล้านนาไท ในการใช้วัฒนธรรม จารีต ภูมิปัญญาชาวบ้าน ในการจัดการทรัพยากรน้ำ ในภาคเหนือของประเทศไทย อย่างมีประสิทธิภาพก่อนที่จะถูกแทรกแซงจากราชบัญญัติชลประทานราษฎร พ.ศ.2482 และยังมีกฎหมายที่เกี่ยวข้อง เช่น พระราชบัญญัติการชลประทานหลวง พ.ศ.2485, พระราชบัญญัติพลังงานแห่งชาติ พ.ศ.2496, พระราชบัญญัติคันและคูน้ำ พ.ศ.2526

และในงานเขียนของ กลุ่มเครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ เรื่อง “ความรู้พื้นบ้านในการจัดการทรัพยากร” ได้กล่าวถึง ระบบนิเวศของลำห้วย ในความหมายของชาวบ้าน ชาวบ้านแบ่งลำห้วยเป็น 2 ประเภท คือลำห้วยที่มีน้ำไหลตลอดปี และลำห้วยที่มีน้ำไหลเฉพาะหน้าฝน ตัวบ่งชี้ความอุดมสมบูรณ์ของลำห้วยในความหมายของชาวบ้าน ต้องประกอบไปด้วยชนิดของต้นไม้และพันธุ์พืชริมน้ำ และสัตว์ที่อยู่อาศัยในลำห้วย

- การจัดการพื้นที่ “โหนด”

“โหนด” ของชาวบ้านหมายถึงลักษณะของพืชที่มีน้ำซึมออกมาเป็นแอ่ง หรือที่เรียกว่า บวกบัว บวกควายก็ได้ ในบริเวณโหนด จะมีพืชที่ชอบน้ำและความชื้นชื้นอยู่เต็มไปหมด เช่น พืชจำพวกบอนน้ำ ลักษณะดินรอบๆ โหนด จะมีความชื้นอยู่มาก มีน้ำซึมอยู่ทั่วไปบนผิวดิน โหนดส่วนมากอยู่ใกล้บริเวณลำห้วย จากการศึกษาจะพบว่าตามลำห้วยจะมีการพบ โหนดมากน้อยแตกต่างกันไป

ความสำคัญของโหนด นอกจากจะเป็นแหล่งน้ำ แหล่งที่พักร้อนของสัตว์ป่า และวัวควาย ยังมีความสำคัญในแง่ตัวบ่งชี้ความอุดมสมบูรณ์ของลำห้วย และจำนวนโหนดที่มีมากหรือน้อยนั้นก็สัมพันธ์กับปริมาณน้ำในลำห้วยด้วย นอกจากนั้นในบริเวณโหนด ยังเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำนานาชนิด เช่น เขียด ปู ใส้เดือน และพวกตัวมวนน้ำ

ชาวบ้านจะดูแลรักษาโหนดอย่างดี ห้ามใครทำลายพื้นที่บริเวณนี้ เวลาเดินทางเข้าไปในป่าหากพบว่าในโหนดมีใบไม้หล่นลงมาทับทับกันมากเกินไปจะมีผลทำให้น้ำแห้งได้ นอกจากบริเวณโหนดก็มีเข้าน้ำหรือฝายอยู่ โดยอาจจะอยู่ในสัตว์น้ำจำพวกเขียด ปู เช่นเดียวกับน้ำในลำห้วยและแม่น้ำ

-ระบบความเชื่อ ที่ควบคุมจัดการน้ำและลำห้วยของชุมชน

การจัดการน้ำของชุมชนตามลักษณะจารีตประเพณีและความเชื่อที่สั่งสมกันมาจากบรรพบุรุษมีส่วนสำคัญอย่างยิ่ง และถือเป็นหัวใจสำคัญของการควบคุมการดำเนินกิจกรรมใดๆ ของชุมชน

การจัดการน้ำตามจารีตประเพณีและความเชื่อของชุมชนที่พบมีดังนี้

1. ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับแหล่งกำเนิดของน้ำ

ชาวบ้านมีความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับแหล่งกำเนิดน้ำ ว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ห้ามดำเนินกิจกรรมใดๆ ที่เสี่ยงต่อการสูญเสียพื้นที่เหล่านี้ ซึ่งแหล่งกำเนิดน้ำดังกล่าว หมายความว่าทรัพยากรป่าไม้และแหล่งน้ำที่สำคัญ เช่น บริเวณที่เป็นพื้นที่น้ำซึม ชาวบ้านเชื่อว่าพื้นที่นี้ผีแรงมาก ดังนั้นจึงไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับพื้นที่บริเวณนี้ โดยเด็ดขาดเพราะหากผีโกรธแล้วจะทำให้หน้าแห้ง

2. ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับลำห้วย หนอง บึง และสัตว์น้ำ

โดยทั่วไปแล้วแหล่งน้ำธรรมชาติที่มีอยู่ทั่วไปในพื้นที่ป่าและบริเวณใกล้หมู่บ้าน ซึ่งมีทั้งพื้นที่ที่มีน้ำซึมออกมาอย่างเช่นบวแก้ว บวควาย (ชาวบ้านเรียกว่าโหนด) จนกระทั่งหนองน้ำ ลำห้วยและแม่น้ำ ในแหล่งน้ำเหล่านี้ประกอบไปด้วยพืชพันธุ์และสิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่มากมาย เช่น สัตว์จำพวกกบ เขียด ปู ปลา หรือพวกตัวมวนน้ำ นอกจากนี้จะใช้เป็นที่อยู่อาศัยแล้ว ยังเป็นแหล่งอาหารและแหล่งเพาะพันธุ์ที่สำคัญอีกด้วย ดังนั้นชาวบ้านจึงมีวิธีการดูแลรักษา โดยใช้ความเชื่อสำคัญดังนี้

ความเชื่อเกี่ยวกับเจ้าน้ำหรือผีน้ำ

ชาวบ้านเชื่อว่าไม่ว่าแหล่งน้ำใดย่อมจะมีเจ้าน้ำอาศัยอยู่ เมื่อไรก็ตามที่น้ำแห้งลง เจ้าน้ำก็จะหนีไปเพราะ ถูกรบกวน ในขณะที่เดียวกัน ถ้าคนทำไม่ดีกับน้ำ ก็จะส่งผลทำให้เจ้าน้ำหนีไปที่แห่งใดที่ขาดเจ้าน้ำปกป้องดูแลและก่อให้เกิดน้ำแห้ง ดังนั้นชาวบ้านจะต้องช่วยกันดูแล รักษาแหล่งน้ำเพื่อที่จะมีน้ำไว้ใช้ตลอดไป

การไหว้ผีเจ้าน้ำไม่ต้องทำการไหว้ทุกปี จะทำก็ต่อเมื่อเกิดเหตุการณ์ที่คนไปลบหลู่หรือทำไม่ดีกับน้ำแล้วเกิดเภทภัยต่างๆ เช่น การล้มป่วย กรณีนี้คนที่ล้มป่วยหรือญาติจะต้องไปทำพิธีขอขมากับเจ้าน้ำ

ความเชื่อที่เชื่อว่าสัตว์น้ำ คือ เจ้าน้ำ หรือผีน้ำชนิดหนึ่ง

ชาวบ้านมีความเชื่อว่ามีเจ้าน้ำหรือผีน้ำ ที่แปลงร่างเป็นสัตว์น้ำอยู่หลายชนิด เช่น เขียด ปู หรือปลาหญ้า โพงชู ที่ชาวบ้านเชื่อว่าถ้ามีปลาชนิดนี้อยู่ที่ลำห้วยไหนลำห้วยนั้นจะไม่มีวันแห้ง

3. ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการทำไร่

ก่อนที่ชาวบ้านจะไปทำไร่ ต้องมีการทำพิธีดูเมือ หรือดูช่วงเวลา สถานที่ ที่เหมาะสมก่อน ปัจจัยที่สำคัญของการเลือกพื้นที่คือบริเวณที่จะทำไร่ และแหล่งน้ำ ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการเลือก

พื้นที่ และห้ามมิให้ทำไร่บริเวณสองฝั่งลำน้ำพร้อมกัน เพราะจะทำให้ ปลาหญ้า ปลาเถา ซึ่งเชื่อว่าเป็นปลาที่ทำให้แม่น้ำอุดมสมบูรณ์จะขึ้นมาวางไข่ไม่ได้

2.8 กรอบแนวคิด

ในการศึกษาการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำกรณีศึกษาการจัดการทรัพยากรน้ำ มีกรอบแนวคิดเพื่อที่จะต้องการศึกษา

การศึกษาริบททั่วไปของชุมชน ได้แก่ ประวัติของชุมชน โครงสร้างพื้นฐานทางสังคม และวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อที่จะศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับการใช้ทรัพยากรน้ำ เพื่อให้เห็นถึงสภาพความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยใช้แนวคิดเรื่องนิเวศวิทยาของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม แนวคิดเรื่องของวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น

การศึกษาถึงการบริหาร จัดการ ดูแล รักษา ฟื้นฟู การจัดสรร ความรับผิดชอบในการตรวจสอบ การระดมทรัพยากรน้ำในพื้นที่ และกฎระเบียบ เงื่อนไข ในการเข้าไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำ ใช้แนวคิด แนวคิดเรื่องการจัดการทรัพยากรน้ำ แนวคิดเรื่องกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนการเข้าถึงทรัพยากร แนวคิดเรื่องวัฒนธรรมชุมชน แนวคิดเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน และแนวคิดระบบเครือข่ายทางสังคม

การศึกษาถึงบทบาทของชุมชนในการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำ โดยใช้แนวคิดการมีส่วนร่วม นับตั้งแต่การเปิดรับความคิดเห็นถึงปัญหา สาเหตุ การปรึกษาหารือ การวางแผนร่วมกัน การร่วมปฏิบัติ การควบคุมและการร่วมประเมินผล